Национальная библиотека
Республики Тыва
им. А.С. Пушкина

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 25 (15850) ◆ 1997 чылдың март 1, суббота ◆ Ат салган шагы 22.00 ⇶ Садар өртээ 1000 рубль.

ШИЛИЙШКИН — СОҢГУКЧУНУҢ ХЕРЭЭ

ЧЕТПЕСТЕРНИ ЭДЕР, НЕГЕЛДЕНИ КҮШТЕЛДИРЕР

Кызыл кожууннӱң төөү Каа-Хем суурнуң С. Базыроол аттыг Культура бажыңының залын кежээкиниң 7 шак четпээнде-ле соңгукчулар долдур олурупкан. Сандайлар чедишпезинден келген чон эртер оруктарны дуй турупкан. Олар Тыва Республиканың президентизиниң албан-дужаалының кандидадынга ийиги хуусаада депшиткен Ш. Д. Ооржак биле оралакчы-президентиниң кандидады А. А. Мельников-биле ужуражыры-биле чедип келген.

Президентиниң кандидадының деткикчи бөлүүнүң удуртукчузу К. Д. Нурзат ужуражылга хуралын ажыткан. Тыва Республиканың президентизиниң кандидадының бүзүреттирген кижизи Т. А. Санданова кандидаттың допчу намдарын болгаш ажыл-чорудулгазын соңгукчуларга делгереңгейи-биле таныштырган.

Шериг-оол Дизижикович Ооржакка сөс берген. Каа-Хем суурнуң чурттакчыларына ооң бодунуң болгаш А. А. Мельниковтуң кандидатуразын деткип турары дээш өөрүп четтиргенин ол илереткен. Тыва Республикага реформаларны эгелеп турар үеде байдал кандыг турганынга Президент баштай доктааган. Тозан чылдарның эгези берге болгаш нарын турган. Аъш-чем, таакпы ймаан талоннап бичелеп садып турган, оларны тып алыр дээш кандыг бергелерге таваржып, чүнү-даа кылганын чугаалаан. Оон бээр дерт ажыг чылдар эрте берген. Реформаларны боттандырар дээш Президент болгаш Чазак чогуур хемчегларни ап чорутканындан баштайгы үеде таваржып турган бергелерни ажып эрткен. Тывада чаа ниитилелдиң, чаа экономиканың үндезини салдынганын, аштаар-суксаар чорук, хамааты дайын болбаанын ол демдеглээн.

Политиктиг, экономиктыг, социал реформаларның канчаар боттаныр турарынга ол доктааган. Частыгларны база кылгылаан, ооң ултмындан амыдырал-чуртталгада бергелер таваржып турар. Ам соруга болза реформаларны боттандырар аттыгдыр, частыгларны эдер талазы-биле дээштиг хемчегларни алыр. Бо дугайында соңгулда мурнунуң программазында айыткынын Президент соңгукчуларга дыңнаткан. Чоннуң социал камгалалын күштелдиреринче Президент болгаш Чазак доктаамал кичээнгейни салып келген. Дыка хөй кижиге пенсияны, пособиени, хлеб садып алыр дузаламчы акшазын берип турар. Ындыг-даа болза, бо адырда бергелер ам-даа барын айыткан. Кем-керек үүлгедир чорук 1990 чылга деңнээрге, эрткен чылын 40 хуу кызырылган. Өг-бүлени быжыглаар, ие-чаштың кадыын камгалаар талазы-биле Чазак тодаргай хемчеглерни ап келген, ооң түннелдери багай эвес.

1997 чылда республика бюджединиң дугайында, акша-көпеек-биле бодун болу хандыртынып, төптен дотация алырын эвээжедирде чүнү кылырын ол чугаалаан. Оон аңгыда соңгулда мурнунуң программазының колкол үүлдерин таныштырган. Россия-биле харылзааны моон соңгаар ханыладырын, калбартырын чугула сорулга кылдыр ол санаан. Даандырган ажыл-херек дээш суму, кожуун, хоорай чагыргаларының удуртукчуларындан негелдени күштелдиреринде, оларның эз-харысалгазын бедидерин айыткан. Кандыгбир четпес чүве болурга-ла тус черлерде эрге-чагырга органнарын оюп эрткеш, Президентиже, Чазакче ол четпестерни чууй каар тавырылгалар барынга ол таар зынмаан.

Тыва Республиканың оралакчы-президентизинге кандидат А. А. Мельников бодунуң чугааазынга 1992 чылга деңнээрге, Тывада чамдык өскерилгелер, чаартылгалар болганын демдеглээн. Хой кежинден тон даараар фабрика удавас ажыттынарын, дүктү суп эгелээнин, хевис кылыр фабриканы тудар дериг-херекселдериң башкылыы чедип келгенин, ону апрель айда эптээри көрдүнгенин, телефон харылзаазын экижидер хемчеглерни ап турарын ол чугаалаан. Ол ышкаш Россияның Чаңгыс аай энергетика системазының акционер ниитилелиби-биле республика керээ чарар деп турарын дыңнаткан. Орта биске ажыктыг элээн чүүлдерни айтыр болгаш ону күүседир ажылдарны чорудар. Биче электри станцияларының тудуун моон соңгаар чорударын айыткан.

Ужуражылга хуралынга күш-ажылдың хоочуну Г. П. Бессмертных сөс алгаш, Ш. Д. Ооржак чону дээш үргүлчү сагыш човаан чоруур, ажык, ак сеткилдиг, төлептиг Президент дээрзин айыткаш, соңгулда хүнүнде Шериг-оол Дизижикович дээш шупту бадылаашкынын бээринче чыылганнарны кыйгырган. Школада өөренкичилерниң номнары чедишпес, ону четчелээринге дузаларын, дайынныг, күш-ажылдың хоочуннарынга чиигелделерни көргүзерин ол Ш. Д. Ооржактан дилээн.

Республиканың көдээ ажыл-агыйында байдал сөөлгү үеде дыка берге болуп турар, ону сегидер дээш Президент болгаш Чазак дээштиг хемчеглерни албайн турарын күш-ажылдың хоочуну М. И. Хундакова шүүмүчүлээн. Ынчангаш Президентиге бүзүревезин ол илереткеш, соңгулдада удур бадылаарын ажыы-биле чугаалаан. Оон ыңай бо суурнуң чамдык чурттакчылары хлеб садып чиир акшазы чогун, күш фабриказының удуртулгазы пенсия назылыг кижилерни кайы хамаанчок үндүрүп турарын ол дыңнаткан. Күш фабриказының мал эмчизи А. О. Долумааның саналы үстүнде соңгукчуга удур болган. Ш. Д. Ооржак көдээ ажыл-агыйны эде организастаарынче, мал, чер ажылын хөгжүдеринче хүн бүрү кичээнгей салып турарын айыткан. Орта чижек кылдыр бодунуң бүдүрүлгезин киргеш, Президент болдунар-ла дузаны чедирип келген, ынчангаш ажыл-иш чүгээр чоруп турарын бүзүредип чугаалаан. Фабрикадан пенсия назылыг ажылчыннарны үндүрбейн, харын-даа оларның байлак арга-дужулгазын ажыглап келген. Боттарының күзелибиле хүндүлүг дыштанылгаже чоруур дээн кижилерни байырлалдыы-биле үдеп турар. Кызыгаар камгалалын экижидериниң, көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң, төрел организацияларны каттыштырарының, Каа-Хем суурга чаа школаны тудары чугула болу бергениниң айтырыгларынга пенсионер С. С. Эрелчин саналынга доктаагаш, Чазак боже кичээнгей салырын дилээн.

Ужуражылга хуралынга он кижи санал берген, түгле чаңгыс соңгукчудан өскези шупту Ш. Д. Ооржак биле А. А. Мельниковтуң кандидатуразын үүлдүгүнүп деткээш, соңгулда хүнүнде олар дээш бадылаашкынын бээрин аазааш, чыылган чонну орта каттыжарын кыйгырган. Олар адыш часкаашкыннары-биле деткээн.

Соңгукчуларның хөй санныг айтырыгларына Ш. Д. Ооржак харыыларны берген.

Кызыл кожуунун суурларына ужуражылга хуралдары база эрткилээн.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Президент соңгулдаларынга уткуштур

КАТАП СОҢГУУР САНАЛДЫГ МЕН

Бистиң республикавыска болур президент соңгулдаларынга чедир санныг хонуктар арткан. Ол бедик эрге-дужаалды эөлекээн кордакчыларның санын, оларның ат, фамилиязын билир бис. Ук кандидаттарның ат-сывын, амгы ажылдап турар черлерин соңгукчулар шээжи-биле билир апарган боор. Чүге дээрге, олар моон мурнунда чылдарда-ла кайы-бир удуртур органнарже депшидирге соңгулдалары эгелей бээргеле, мен чоонган мен дээн ышкаш, бодунуң кандидатуразын бо-ла «идип үндүрүп» кээр чаңчылдыг кижилер-ле болгай. Шынап-ла, «өөренген чаңын канчаар, өртээр эвес», баглаар эвес»—дээни-биле дөмей аан. Ынчалза-даа дорту-биле чугаалаайн: кордакчыларның аразында кошкак кижилер чок болдур эвеспе. Ындыг болганда, борта коччуг шын шилилгени кылыр апаар бис. Кандидат бүрүзүнүң арга-шинээн, арга-хоргалыын, ажылдап шыдаар, шыдавазының байдалдарын, шынарларын ылгай көрүп, деңзилеп олургаш, оларны эн-не төлептиин дүжүлгеге олуртур бис.

Чогум-на шак ындыг бодалбиле бо материалды бижип олурарым бо. Ынчангаш ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы К. А. Бичелдейнич, ТР-ниң прокурору А. П. Дамба-Хуурактың, ТР-ниң Хереглекчилер эвилелиниң даргазы Х. Д. Монгуштуң, кызыгаарлаттынган харыысалгалыг «Дүк» каттыжыышкынның чингине директорунуң оралакчызы А. К. Канзайның тус-тус программаларын солуннардан кичээнгейлиг номчудум. Оларның хууда турүжү, хууда бодалы кайы-кайызындан ылгалдыг болза-даа, ниити уг-шии чаңгыс аай болуп, бистиң республикавыстың социал-экономиктиг байдалы чок экономиктиг байдалы рынок экономиказы-биле дүүштүр чорудар, аңаа үндезилеп амыдырал-чурттаганы эвчижидер бис дээн уткалыт-дыр. Кордакчы кижиниң аас-созу ындыг үндезилелдиг болбас болза, соңгукчуларның ооң хая көрнү бээрин билир бис. Президент дүжүлгезинге олурарын күзээн кандидаттар ону боттарының программаларынга удуртулга болдуруп, баш удур-ла «дузун» чедир каан, ыяк «быжырып» алганы билдингир. Ийет, чажырып канчаар, чамдык кордакчыларның күзели, чүткүлү эки болду. Ылаңгыя Каадыр-оол Алексеевичиниң программазы өскелернииннден дыка ылгалдыг-дыр деп көрдүм. Ооң чижээ, удуртукчу ажылдакчыларның санын 25—30 хуу кызырар мен дээни, кожуннарда, Кызылда, Ак-Довуракта Президентиниң төлээлекчилерин ажылындан хостаар дугайында бодалы, яамыларның болгаш ведомстволарның саныын амгызындан барык ийи катап эвээжедир деп турары, эрге-хоойлулуг күрүнени тургузар күзелдин, рынок экономиказын улам ханыладырын чугула кылдыр көргени мээң сеткилимге дүүшкек болуп арты. Ынчалза-даа бо болгаш өскө-даа айтырыгларны амыдыралга ботт[illegible]ндырары деп кол чүүл бар. Ооң «чүүгү» аар-ла болду[illegible] ийин. Бир эвес Каадыр-оол Алексеевич Президент апарза, ону ол эктинден элекке ап октавайн, эчизинге чедирип шыдаптары кандыг-ла болду деп чигзиниг менде бар. Чүге дээрге, Президент биле Чазак Баштыңының эрге-дужаалдарын аңгылаар дугайында айтырыгны үргүлчү-ле көдүрүп келген кижи болгай. А кажан ол Президент апаар болза, Чазак Баштыңы удуртулганың улуг «чүүгүнүң» хөй кезинн «үлешке» алыр болганда, Президентиниң ажылчорудулгазы амгы ышкаш эвес, дыка чиигей бээр ышкажыл. Ынчангаш чаңгыс кижиниң дужаар, сургаар, айтыр чоруу ала-чайгаар-ла тыптып келир чадавас-тыр. Бо мээң хууда бодалым. Мону буруу шаап-даа, деткип-даа көөрү соңгукчу бүрүзүнүң арын-нүүрүнге арткай аан.

Ам өске кордакчылар дугайында бодалым бижип көрейн. Шынап-ла, төре хереэн удуртуп, башкарары төгерик стол артынга олурупкаш, тыва үлегер домакта ышкаш: «Аксы-биле аал көжүрери, дылы-биле дыт ужурары» эвес-ле болгай. Ол дээрге, кижиден беш мегени, алды арганы, мерген угаанны, чаагай күзелди, чайгылыш чок негелделиг болур чорукту, ажыл-херекчи мөзү-бүдүштү негеп кээр, аар, берге үүлэ ышкажыл, боттуң борбак бажы-[illegible]не ону ынчаар угаап жы-бил[illegible]. Ынчангаш мээң чоруур ме[illegible]-биле чамдык бо бодалдарым[illegible] программкордакчыларның [illegible] чүүлдемазында айыттынга [illegible] болдуры дүүшпейн баар [illegible]рге-Ылаңгыя Президентиниң [illegible]га-дужаалынга кандидат А[illegible]толий Дамба-Хуурак бодунуң «аалының коданында» ажылында четпестерни чайладып алырының улуу, ону Президентиже, Чазакче чая идип турарынга дыка-ла таарзынмадым. Каракка көскү четпестер республиканың Хереглекчилер эвилелинде, кызыгаарлаттынган харыысалгалыг «Дүк» каттыжыышкынында бар. Ол дугайын солуннарда бижип тур ышкажыл. Мынчап кээрде, боттарының удуртуп олурары коллективтеринде ажыл-агыйын экижидип чадап олургаш, экономиказының «өөрилии» элээн кошкай берген республикавысты эки талаже эргилдирип эккээр мен дээр күзелдиг апаарга, бо кордакчыларның кайызынгадаа бүзүрээри берге-дир.

Оон ыңай база бир бодалым бар. Тывада соңгуур эргелиг 170 муң хире хамааты бар деп билир мен. Мында ханы бодаар, угаан көөр бир чүве бар. Соңгукчулар саны эвээш, а кордакчылар хөй болганда, элээн каш хөй-ниити организацияларының, тустус деткикчилерниң солуннарга үндүргүлээн кыйгырыгларын деткип көөрү күзенчиг-дир. Бодап көрүнер: чеди кордакчының ийи-үш хирези соңгулдалар хүнүнге чедир боттарының кандидатураларын дүжүрбейн баар болза, үндезин тыва кижи ынчан Президент болбайн барын болурунуң магадылалы үргүстунуп кээн болур. Ынчан арыг тиилелгени соңгулчаларның баштайгы үе-чададалары-ла, чижээ, А. Кашинзынды[illegible]лгай-ла, аптын болудаа бо[illegible]азы бар. Ынчангаш рунун арг[illegible]ы, шын турушту, шын бодал[illegible]ени кылырывыс шын шилил[illegible] чугула.

[illegible] амгы Президент Ш. Д. Ооржак[illegible]ар дээш ги хуусаада арттыр[illegible]улемде бадылаар мен. А өг-б[illegible] бодаларткан дерт кижиниң [illegible]

А бодум хуумн[illegible]ақты ийи-[illegible]

Шангыр-оол ДОРЖУ.
Күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

БАШТАЙГЫ ЭЭЛЧЕГДЕ ДООСКАНЫ ДЭЭРЕ

Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга соңгулдалар чөкшулаан тудум-на, кордакчыларның арасында демисел изиткен демир болза, ак-кызыл апар чыдыр. Ындыг-ла ыйнаан, демократиянның тевиинде соңгуллага демисел-ле болгай. Хүрежир дээш содагланган сөөлүнде, ужар-турар-даа болза тутчур апаар.

Март 16-да соңгукчулар боттарының сөөлгү сезүн сөглээрге «тиилекчилер», «тиилеттиргеннер» ынчан илерээр.

Бо соңгулдага бирги ээлчегде тиилекчи илерей бээр болза, дыка-ла чогумчалыг болур ийик. Март 16-да тиилекчи илеревес болза, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының шиитпири-биле 15 хонук иштинде база катап соңгулда эртирер апаар. Амгы үеде соңгулда чарылгазы-даа улуг-ла. Үчүле катап соңгулда эрттиреринге безин 1 миллиард ажыг акша чарыгдаар апаар. Хайыраан акшаны! Ол-даа канчаар, соңгулда бирги ээлчегде доозулбас болза, дыка-ла хөй алдын өртектиг үени чидирер бис. Бодап көрүңер даан, соңгукчулар! Часкы тарылга чедип келди. «Часкы чаңгыс хүн бүдүн чылды чемгерер» дээр ийик чоп. Соңгулдалап турувуста үе эртер. Машинатехника септээр, үрезинхүнезин тыптынып, ону белеткээр дээш үү чок дээр. Хар-чам улгаткаштың малмаган арып-доруп бергедээн кожууннар-даа бар-дыр. Малдың өлүп-хораар үези моон соңгаар келир. Апрель — май айларда мырыңай дам баар болгай. Хат-когурум, саргы дээш, мал бажы чиир айыылдар ам келир деп бил. Ооң кадында тайга-сыннарда оваалай уруп каапкан хар эрип баткаш, үер-чайык халавы болуп чадавас. Орта база-ла белеткел херек.

Шынын чугаалааарга, соңгулданың күштүг сорунзазы эрге-чагыргаларның кайыдаа адырларның чыыра тыртып алгаш, оларга орта ажыл-агый-даа кылдыртпайндыр. Ол доозулбас болза, чон-даа оожургавас хевирлиг.

Президент албан-дужаалга чамдык кордакчыларның массалыг информация чепсектерин дамчыштыр программаларын көрүп, дыңнап олурарга, ол президент апаар болза, амыдырал чечектели-ле бээр, бүгү-ле чүвени аңдара тудуптар хире. Херек кырында амыдырал ындыг болу бербес болдур ийин. Президент «диңзе» аар-ла. Бичии-даа болза, күрүне башкарары нарын. Эң ылаңгыя бүдүрүлге билбес, суму, кожуун чергелиг адаккы чадаларны эртпээн кижиге аар-ла боор. Лифтбиле хенертен үстүкү каттарже көдүрлү берген кижилерге эрте халыткан черлеринде чүү болуп турары көзүлбес чадавас. Ур[illegible] үениң дургузунда Тыва күрүненің удуртур-баштаар органнарының ужу-кыдыынга киржип чораан болгаш байдалды билир мен. Бодумнуң хууда бодалым ындыг. Президент албан-дужаалга кордакчыларның аразында ол бедик дүжүлгеге төлептиглер бар. Оларның үези чедип келирге, чон соңгуп алыр дээрзинге бүзүрээр мен. Бо удаада бодунуң ажыл-хереэ дээш уйгу-чыдын чок, ак сеткилдиг ажылдап чоруур, Россияның дээди удуртулга черлери-биле билдилиг ажылдап, бо нарын берге үеде чоннуң амыдыралы дээш шыдаар шаа-биле бүгү-ле болдунар чүүлдерни кылган, түгле Тывада, Россияда эвес, харын-даа даштыкыда безин билдингир апарган Президентивис Ш. Д. Ооржакты бирги ээлчегде чаңгыс эпсеткилдиг соңгуп алыр болзувусса дээре боор.

Шулуу КУУЛАР,
Күш-ажылдың хоочуну.

КАНДИДАТ-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА ҮЕЗИНДЕ

Тываның президентизинге коммунистиг партиядал депшиттирген кандидат Алдын-оол Кангаевич Канзай февральдың ийиги чартындан эгелеп соңгукчулар-биле ужуражып эгелээн. Ол Кызыл хоорайның база Каа-Хем, Таңды, Улуг-Хем, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Төөн-Хемчик, Өвүр, Сүт-Хөл кожууннарның чамдык албан организацияларынга болгаш күш-ажылчы коллективтеринге ужурашкылаан. Чон ооң допчу төөгүзү, программазы-биле таныжып, президентиге кандидат чоннуң амгы амыдыралында бергедээшкиннерниң түрүп келгениниң кол чылдагаанныры, ону ажып эртериниң арга-курлавырларын, тодаргайы-биле чугаалап бээрге, соңгукчулар ону улуг соңуургал-биле дыңнап, чөпсүнүп турар. Ооң ужурашкан черлериниң чон аңаа март 16-да болур президент соңгулдаларынга чедиишкиннерни, быжыг кадыкшылды күзээннер.

Мен президентиге ол кандидатты деткиир бөлүктүң мурнундан кандидат-биле кады Төөн-Хемчик, Өвүр, Сүт-Хөл кожууннарынга чордум. Сөөлгү беш-алды чылдарда чон аразынче кирбээн кижи мен, көдээде бөдүүн чоннуң билиг-медерелиниң бедээнин президентиниң кандидадынга салып турар айтырыгларындан болгаш база чугаалап турган санал-сүмелериндан эскердим.

Аваа МОНГУШ,
Кызыл хоорай.

БҮЗҮРЕЛДИ КӨРГҮЗЭЭЛИ

Тыва Республикада президент соңгулдаазынче 7 кижи семеп турар болганда, чедедирзип өөренип, оларның программазын сайгарып кордум. Кижи бүрүзүнүң эчис-сорулгазы чаңгыс: республиканың экономиказын, социал байдалын сайзырадыр үгланыышкынны. Шуптузу тыва чоннун төлептиг оолдар, уруглары-дыр Бистиң аравыста, эвээш санныг тыва чоннун иштинде ол хире эртем-билигліг, удуртур салым-чаяанныг, быжыг турасоруктуг кижилернің барынга өөрүүр болгаш чоргаарданыр-дыр мен.

Силер шупту төлептиг силер. Ынчалза-даа бистер, соңгукчулар чаңгыс кижини соңгуп ап, Тывавыстың келир үеде депшилгелиг салым-чолун шиитпирлээр ужурлуг бис.

Ынчангаш бичии Тывавысты тос аңгы кезекке чарыр, мээн черим, чуртум деп турбайн, чаңгыс үн-биле К. А. Бичелдейни соңгуп алырынче бүгү чонну кыйгырып, сүмем кадып олур мен.

Бир эвес К. А. Бичелдейни соңгуп алыр болзувусса, республиканың Чазаанга, сайыттарынга Тыва чуртувустуң кайы-даа булуңундан төлептиг, талантылыг аныяк кадрлар ажылдап, республикавыста саңдуп демократтыг удуртулга, сайзырал талазы-биле чедир болдунмайн турар айтырыгларын шын, бир демниг шиитпирлеп, боттандырып алырывыстан хамааржыр. Ынчангаш бо нарын ажылды удуртуп, холга алырын К. А. Бичелдейге бүзүреп көрээлицер.

Кара-оол ХОВАЛЫГ.
Черби суур.

ДҮГЖҮП ТУРАР

[illegible]н Кашиниин «Поговори[illegible]» деп солунун помчуп тур[illegible] мен. К. А. Бичелдейнин [illegible]гаан-Арыг хоорайга [illegible]-биле ужуражылгазын «Улуг-Хем» солундан таныштым. Дээди Хурал депутаты Мерген Апай-оолдун, улуг экономист Байыр Санчынын «Улуг-Хем» солунга материалы Кашиниин, Бичелдейниң кокпазында болду.

Төлептиг президентинг соңгуп алырының хамык ужуру — келир үевис, чаагай чуртталгавыс, аас-кежиивис болгай. Чоннуң ындыг бүзүрелин Шериг-оол Ооржак күүселин шыдаар деп бодаар мен. Президент кижиниң ажыл-ижи, ишти-хөнү, эргембилии, эрес-кежээзи, хевир байдалы-биле-даа Ш. Д. Ооржак дүгжүп турар.

Лада СЕРИН.
Улуг-Хем кожуун.
Хайыракан суур.

ШЫНАРЛЫГ ИДИКТЕН КЫЛДЫРТЫП КӨРҮНЕР

Чернин черинде малчыннар бистер, кордакчылар кымнарыл дээрзин эки билбес бис. Мындыг улус соңгулданың кызыл урнаазын чүктээн соңгудукчулар кээрге, та капчаар шилиир. Ынчангаш көдээ чонче соңгулда комиссиялары сургакчылап келзе чогуур. Оон башка малчыннарның кол нуруузу чагыдылга чок, радиозунуң батарейкалары чок, суур, хоорайдан дарга-бошкалар-даа келбес чүве-дир. Оода шак деннеп аар-даа чүве чок. «Бензин, солярка чок» — деп каар ол-ла.

Коданнарда хой кидин төрүп эгелээн, чамдык аалдарның адакталып турар. Сакманнар чок, өтпек, дегдириишкин дээш аарыгларга кандыг-даа эм чок. Чогум малчыннар тура-соруктуг, түгле хойга дус чок бергедеп турар. Бродни идик чокта малчын кижиге кайы хире берге деп бодаар силер? Кидис идик улдуну кылын болза, хая-даштыг, кадыр дагга улуг кижи камнап 10-15 хонар, халып-шурап чоруур аныяк оолдар 3-4 хүн болгаш-ла оя теп каар чорду. Мону мен бо 20 ажыг чыл малчыннаан, кедип-даа, элеп-даа келдим. Бродни идик кыштадыр шыдаар чүве.

Идиктен баксыраан ашактыр аа деп бодай бербенер: бот дугайты ием төрээн ийи шилгим түретпейн чор мен, Чаа малчыннап эгелээн аныяк-өскен, ажы-төлүм дээш човаап чор мен. Чүнү кетпээн дээр силер хөөкүйлер: резин сапогтар, улуг размерлиг херээжен сапожкалар, кирза сапогтар. Чалыы болгаш-ла шыдаар. Дон сапог келип чоруур улус кедизинде үңгеп чоруур улус ол. Тывалар будун аажок чылыглаар чораан, бут донмаска кижи белен аарбас дижир, авам-ачам чагыы-ла ол.

Кызылда алгы заводу канчап барган чүвел? Хамык бода мал кештерин кайнаар сайгарып турарыл, белеткел конторалары канчап барган? Аалдарда кадыш, чыдып чыдар кештерни чыгза? Идик даарап шыдавас апарган күрүне бе? Чок, шыдаар, чүгле чону дээш сагыш човаашкын чок деп бодаар мен. Хөм эттеп, идик даараарда аажок нарын технология чок-ла хире чүве-дир. Ыяап-ла карартыр, саргаатыр будууру албан эвес чүве-дир ийин, эки ыштап каар ол-ла. Ыштыг алгы өткешдаа катпас.

Ам соңгудар президентивиске баш удур малчын ажы-төлүм, ал-бодум мурнундан байыр чедирбишаан, алгы заводун диргизип, катап ажылдадып, ажылчы чонунуң майыынче сагыш салырын идеген диледим!

Алексей ТАС-ООЛ.
Кызыл кожуун.
«Х. Улуг Хурал» совхоз.

Тыва Республиканың Президентинің девискээнің талазы-биле Тыва Республиканың [illegible]ерге бадыринде ырак болгаш чедери берге [illegible] дугайында лаашкыннарны хуусаа бетинде эрттирер[illegible]ГУЛДА

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

1997 чылдың февраль 26. № 160. Кызыл хоорай.

«Тыва Республиканың Президент соңгулдаларының дугайында Тыва Республиканың Хоойлузунуң 50 үүлүнүң дөртү кезээнге үндезилээш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Соңгулда участоктарының девискээрдеринде турар, ырак болгаш чедери берге черлерге Тыва Республиканың девискээринде түр азы доктаамал чурттап турар соңгукчулар хуусаа бетинде, 1997 чылдың март 1-ден эгелеп бадылаашкыннарны чорударын дараазында соңгулда участоктарынга чөпшээрээр:

Бай-Тайга кожуун:
Бай-Талдың № 38, Кара-Хөлдүң № 40, Туралыгның № 41;

Барыын-Хемчик кожуун:
Аксы-Барлыктың № 44, Аянгатының № 45, Дөн-Терезиниң № 46, Хөнделеңниң № 47, Барлыктың № 48, Шекпээрниң № 50, Эрги-Барлыктың № 51;

Төөн-Хемчик кожуун:
Чыргакының № 67, Баян-Таланың № 70, Ийменің № 71;

Каа-Хем кожуун:
Сизимниң № 83, Эржейниң № 84, Үжеп-Аксының № 85;

Кызыл кожуун:
Шынааның № 94, (бадылаашкынны соңгулда участогунга 1997 чылдың март 13-те доозар), Кара-Хаактың № 90, Баян-Колдуң № 97, Ээрбектің № 99, Каа-Хемниң барыгы № 88, (Үш-Белдир курорт-биле кады);

Моңгун-Тайга кожуун:
Кызыл-Хаяның № 100, Тоолайлыгның № 101, (соңгулда участогунга бадылаашкынны 1997 чылдың март 13-те доозар), Мугур-Аксының № 102;

Өвүр кожуун:
Сарыг-Хөлдүң № 103, Чаа-Суурнуң № 104, Дус-Дагның № 105, Солчурнуң № 107, Саглының № 108;

Бии-Хем кожуун:
Хүттүң № 124, Севиниң № 125, (бо соңгулда участоктарынга бадылаашкынны 1997 чылдың март 13-те доозар).

Сүт-Хөл кожуун:
Алдан-Маадырның № 126, Ишкиниң № 129, Кызыл-Тайганың № 130;

Таңды кожуун:
Хадын-Аксының № 136, Арыт-Бажының № 140, Кочетовонуң № 143;

Тес-Хем кожуун:
Самагалдайның № 144, Берт-Дагның № 145, Чыргаландының № 146;
Y. Шынааның № 148, О. Шынааның № 149, Ак-Эриктің № 150;

Тожу кожуун:
Адыр-Кежигниң № 153, Хам-Сыраның № 154, (бадылаашкынны 1997 чылдың март 13-те доозар), Ийнин № 155;

Улуг-Хем кожуун:
Эйлиг-Хемниң № 167;

Чаа-Хөл кожуун:
Чаа-Хөлдүң № 171, Шанчының № 172, Булуң-Теректің № 173, Ак-Туругнуң № 174;

Эрзин кожуун:
Бай-Дагның № 182, Мореннің № 184, Сарыт-Булуннуң № 185, Нарынның № 186, Качыктың № 187 (бадылаашкынны 1997 чылдың март 13-те доозар).

2. Шынаа, Тоолайлыг, Хүт, Севи, Хам-Сыра болгаш Качыктың соңгулда участок комиссиялары соңгулда участоктарынга соңгукчуларның хуусаа бетинде долу бадылаашкыннарын 1997 чылдың март 13-те азы Тыва Республиканың Президент соңгулдаларының хүнүнге чедир үш хонук бурунгаар боттарының соңгулда участоктарының төптерінге доозар.

3. Хуусаа бетинде бадылаашкыннарны эрттирип [illegible] участок соңгулда комиссиялары бадылаашкыннарны[illegible]зин болгаш болур чериниң дугайын соңгукчуларга[illegible]гааракчыларга, кандидаттарның бүзүреттирген [illegible]ЭЛ[illegible]ринге дыңнадыр. Бадылаашкыннарны болгаш о[illegible]дерин үндүрерин «Тыва Республиканың Президентиниң [illegible]кышкызы соңгулдаларының дугайында» Тыва Республик[illegible]лузунуң 50 база 51 үүлдериниң негелделеринге карак тур чорудар.

[illegible]ртталгамда [illegible]эп чонум

Тыва Республиканың Төп соңгулда комис[illegible]. Оргүш-көдаргазы
Н. ОН[illegible]ылдарының,
[illegible]разынга мөнге
Тыва Республиканың Төп соңгулда [illegible]ун үнү боор чаң харыысалгалыг секретары
[illegible]ер, өлчей кежиктиг
[illegible]г тыва дылым!
Шулуу САТ.

БИСТИҢ КАНДИДАТТАРЫВЫС

Тыва Республиканың Президентизиниң албан-дужаалынга кандидат А. П. ДАМБА-ХУУРАКТЫҢ соңгулда мурнунда ПЛАТФОРМАЗЫ

ЭРГЕ-ХООЙЛУ. КОРУМ-ЧУРУМ. ЧӨПТҮГ ЧОРУК.

Кижилерниң мээ-медерелинче сиңнигип кирип, ижиге берген бүгү-ле чүведен база бүгү кижилерден коргар чорук тургузукчу күш-ажылга кижи бүрүзүнүң **идепкейин болгаш чогаадыкчы шинээзин** сы базып турар, ону чүгле мынчаар ажып эртип болур:

— бир эвес бистер шупту-вус Хоойлунуң күжүнге болгаш **кижиниң хостуунга** бүзүрелдиг болзувусса;

— ийи арынныг болгаш ийи моральдыг политикадан эрге-чагырга болгаш башкарылга органнарының удуртукчулары үнүп чоруур болза.

РЕСПУБЛИКАНЫ БАШКАРАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Эрге-чагырга адырларыныц бүрүн эргелерин ТР-ниң Конституциязында болгаш ТР-ниң Хоойлуларында канчаар тодаратканын барымдаалап турган, эрге-чагыргаларны херек кырында ангылаарының үндезининге ниитилел-политиктиг болгаш националдар аразында чөпшээрежилгени хандырар.

Хоойлулар ажылдан кылыр чорудулганы амгызыдан шапкынчыдар. Хүлээп ап турар хоойлулар юридиктиг билдиглиг болгаш херек кырында күүсеттиниң болур, чоннуң амыдыралын экижиде-ринче база кижиниң болгаш хамаатының эргелерин, хосталгаларын камгалаарын турар ужурлуг.

ТР-ниң хоойлуларын улуг. лээп ап, ТР-ниң Конституциязына өске болгаш немелерилгелерин киирип турган делерни ки-Хуралынга ТР-ниң Улуг дараазында (съездизинге) эргелерни тыц-

ТР-ниң Конституция судун эрге-чагырганың хоойлу ажылдан кылыр (төлээлелгелиг) болгаш күүсекчи адырларының аразында тодаргай маргылдаалыг айтырыгларны шиитпирлээриниц чүгле ол үезинде сонгуур;

— Улусчу контроль комитедин тургузар болгаш ооц Даргазын сонгуур;

— ТР-ниң судьяларын болгаш Прокурорун томуйлаарынга чөпшээрелин бээр.

ТР-ниц Конституциязының бирги чүүлүнден дараазында өөстерни уштур: «болгаш Россия Федерациязының составындан ТР-ниц бүгү улустун референдумунун аргазыбиле үнер».

1997 чылдың төнчүзүнге чедир чорудар ажылдар:

— ТР-ниц Конституциязын сайзырацгайжыдар болгаш РФ-тин Конституциязы-биле чөрүшкектерни чайладыр талазы-биле;

— бүрүн эргелерни болгаш баш билип башкарар чүүлдерни ангылаарының дугайында федералдыг топ-биле кеңээни чаар.

ТР-ниц Парламентизинин, Съездизинин. Президентизиниц болгаш Чазааның бүгү хоойлуларын болгаш оскеда нормативтиг актыларын специалистериц тайылбырлары-биле кады тыва болгаш орус дылларга парлаар парлалга үндүрүлгезинге долузу-биле парлаттынмаан хоойлуларының болгаш оске-даа нормативтиг актыларның созүглелдери юридиктиг күш чок болур.

Чазак кежигүнүнден, депуттаттан, бодүүн күрүне албан-хаакчызынга чедир олардың эргелерин, хүлээлгелерин болгаш харысалгазын нормативтиг-эрге-хоойлу актылары-биле ылаптыг тодаргайлаар, база орулгаларының болгаш чарыгдалдарының дугайында доктаамал дыннадыг-декларацияны берип турарын чедип аар.

«Билиг» ниитилелин катап

Дээди эрге-чагырганың болгаш эрге-дужаалдыгларның Конституцияны болгаш Хоойлуларны хажык чок сагыыры, оларның ажылчорудулгазынга сагылгачурум, чонуңуң хамааты эргелеринге болгаш хосталгаларынга хүндүткел турзун дээш оларның ажыл-чорудулгазын ең шыңгыы контроль адаанга тургузар.

Хоойлуңуң тергиидели эрге-чагырганың диктатурازын болдурбас Ол дээш Силер биле бистер дараазында чүүлдерни кылыр ужурлуг бис:

тургузар болгаш хоойлу бүрүзүнүң үгласының дугайында база ону амыдыралга канчаар ажылгаарының чурумукуң дугайында кы бүрүзүнге чедингир калбак тайылбыр ажылын чорудар.

Эргелеп башкарылга системазынга ажылдың органазастаарының амы үениц методтарын нептереп турган күрүне аппаратын турарынга чарыгдаарадың тударгаш министерстволарны, ведомстволарны, эргелер, дужаалдыг удуурдедир, ийи катап эвээ болгаш ийи санныг хуралдаарын, байырлалдар эрттирериниге бюджет акша-хөрөнгөзин чарыгдаарын соксадыр.

Эрге-чагырга болгаш эргелел органнарын тударынга болгаш хандыраынга чарыгдалдарны кызырар сорулгабиле Кызыл хоорай чагырганынга тускай албан хаар бажынны, а ТР-ниц Дээди Хуралының (Парламентизинин) депуттаттарынга Президентинин администрациязының болгаш ТР-ниц Чазааның бажыңынга албан хаар кабинеттерни бээр. СЭКП обкомунуң эрги бажыңын Тываның Күрүне Университединиц балансызынга долузу-биле дамчыдып бээр.

Кожуун бүрүзүнге төлээлелгелиг органнарны, эргечагырганың күүсекчи органнарының ажыл-чорудулгазын контрольдаар база хамаатыларның эргелерин, хосталгаларын камгалаар хой-ниити комитеттерин тургузар.

Бюджет акшаларының келгенинин, оларны канчаар хуваганының дугайында МИЧ дамчыштыр неделя санында дыннаткан турар.

Кадр политиказынга «аныяктарның энергиязы болгаш хоочуннарның дуржулгазы» деп принципти база кижилернин ажыл-херекчи болгаш профессионал шынарларын барымдаалаар. Эрге-чагырга болгаш эргелел органнарынга янзы-бүрү нацияларның кижилери деп төлээлелгелиг болурун хандырар, бирге удуртукчуларга ол база хамаажыр. Чер-чурт, торел тыртыжар. хээлилээр чорудту болдурбас, күрүне албанынга удуртукчу кадрларның шилилгезин конкурс үндезининге чорудар.

Хой-ниитиниц санал-онаалын өөренип көөр база социал шинчилелдер чорудар хамаарышпас Төптү организастап тургузарынга, янзы-бүрү профессиялыг болгаш мергежиллиг эртем болгаш практиктиг ажылдакчыларга деткимчени көргүзер.

Кожуунларның болгаш республиканың хогжүлдезинин айтырыгларының талазы-биле кожууннар болгаш республика деннелдиг эртем-практиктиг конференцияларны чыл санында эрттирер, аная бүгү сонуургалдыг кижилерни (сургуулларны, студентилерни, эртем болгаш чогаадыкчы ажылдакчыларны — олар кайда-даа чурттап ажылдап турары хамаачоккa хаара тудар, ең-не кедилиг идеяларга болгаш төлевиледдерге күрүне деткимчезин көргүзер.

«Тувинская правда», «Шын» солуннарны Тыва Республиканың Дээди Хуралының (Парламентизинин), Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин), Тыва Республиканың Чазааның болгаш журналистер коллективинин парлалга органнары кылдыр катап тургузар.

МИЧ-ниц, КТРК-ниц бүгү редакциялары болгаш журналистери-биле удур-дедир харылзааларны үгле РФ-тин «Массалыг информация чепсектериниц дугайында» Хоойлузунга дугайында кы бүрүн чедиштүр чорудар.

Федерацияның субъектилери биле, хамыктын мурнунда Алтай, Хакасия, Бурятия, Якутия-Саха республикалар, Красноярск, Алтай крайлар, Иркутск, Томск, Новосибирск областар-биле, сырый харылзажылганы тургузар, кады хамаажылга болгаш бот-боттарынга дуулажылга дугаында дугуржулгаларны чарар, «Сибирь дугуржулгазының» аайы-биле удур-дедир харылзааларны күштелдирер.

Долегейниц болгаш чурт иштинин улуг дээн гуманитарлыг хой-ниити эргелиза-циялары болгаш шимчээшкиннери-биле, эртем топтери-биле, бир эвес оларның ажыл-чорудулгазы Тыва Республиканың хамаатыларының эрге-ажыктарынга дүгжүп турар болза, оларның программаларын Тыва Республиканың девискээринге демнежин боттандырары-биле кады ажылдажылга харылзааларын тургузар.

КИЖИНИҢ БОЛГАШ ХАМААТЫНЫҢ ЭРГЕЛЕРИН БОЛГАШ ХОСТАЛГАЛАРЫН КАМГАЛААРЫНЫҢ, КЕМ-ХЕРЕК ҮҮЛГЕДИГЛЕРИН БАШ УДУР БОЛДУРБАЗЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Күүсекчи эрге-чагырга органнарының, хой-ниити организацияларының, шимчээшкиннерниц болгаш политиктиг партияларның ажыл-чорудулгазын кемхерек үүлгедиглерин болдуруп турар социал болгаш экономиктиг чылдагааннарны чайладырынга, корумчурумну быжыглаарынга, хамаатыларның эргелерин болгаш хосталгаларын камгалаарынга, шииткел органнарының хамаарышпас болурунга чогуур байдалдарны болгаш магадылалдарны тургузарынга оларның киирген салыышкынын барымдаалап үнелээр.

Кем-херек үүлгедиглерин баш удур болдурбаашының болгаш корум-чурумну быжыглаарының амгы күштүг болуп турар республика программазын эде көргеш, чаа программанны хүлээп алыр. Ол Тыва Республиканың улустарының чапчылдарын, сагылгаларын, чоруп турар реформаларның амгы үе-чадазында эрге-чагырга органнарының, суд болгаш эрге-хоойлу камгалаар органнарының боттуг күштерин болгаш аргаларын барымдаалаан турар ужурлуг.

Россия Федерациязының Чингине прокуратуразы, Дээди Суду, Федералдыг Хуралы-биле кады ажылдап турган. кижиге хой-ниитинин айыыл чок чоруунга удур кем-херек үүлгедиглерин, мал оорлаарын болгаш коррупцияны баш удур болдурбазының болгаш кезе шаварының талазы-биле хоойлу-дүрүм актыларын хүлээп алыр.

Корум-чурумну быжыглаарының талазы-биле хой-ниити тургузуглардың ажылын катап эгелээр, сууржун чер бүрүзүнге Хоочуннар суду ажылдаан турарын чедип алыр.

Россия Федерациязының Кодекстерин тыва дылче очулдурар.

Хоойлу-дүрүм камгалаар органнарга болгаш судтарга сан-хоо, материал-техниктиг деткимче чедирер, албан-хүлээлгезин күүседип чораан, амыдыңдан чарыгдаан ажылдакчыларның өг-бүлелерине дузалаар, кем-херек үүлгедиинден когаралга таварышкан хамаатыларга, оон иштинде акша салыкчыларынга когаралын чандырар хүлээлелиг «Корум-чурум» деп күрүне фондузун тургузар.

Кем-херек үүлгедиинден когаралга таварышкан хамаатыларга юридиктиг консультацияны бээр болгаш практиктиг дузаны чедирер албан черлериниц санын ковудедир.

Суд экспертизаларының лабораториязын тургузар болгаш ооц салбырларын бүгү кожууннарга ажыдар.

Эрге-хоойлу камгалаар органнарның ажылдакчы бүрүзү болгаш судьялар шилип алган мергежили дээш чоргааралдыг, оларга социал камгалал, хоойлу езугаар көрдүнген магадылалдар херек кырында хавдыртыгган турарынга бүзүрелдиг болур кылдыр эрге-чагырга органнарының ажылын организастаар.

Кожууннарга иштики хаектер киллистериниц, прокуратураларның, судтарның, Тыва Республиканың Дээди болгаш Арбитраж судтарының, кеземче күүселдезинин албан черлериниц бажыңнарын эрге-хоойлулуг күрүненин негелделеринге дүүштүр чаарты кылырын база чаа бажыннарны тударын доп-дораан эгелээр.

Эрге-хоойлу органнарының бүгү ажылдакчыларының болгаш судьяларның профессионал белеткелин үзүктел чок бедидери-биле материал-техниктиг болгаш өөредилге баазазын тургузар.

Истекчилер, прокурорлар болгаш судьялар кандыг-бир кем-херек үүлгедиин истеп азы корүп турар үеде эрге-чагырга органнарының холгаарлаарын болдурбас, ындыг фактыларны эрге-чагырга органнарында көрүпция барының илереливдир деп көөр.

Дээди эрге-дужаалдыг кижилерниц (эрге-чагыргазын соора ажыгладны, хээли алганы болгаш оске-даа) күрүнеге болгаш ниитилелге эн-не айыылдыг деп санаар, ындыг херектерни РФ-тин Кеземче Хоойлузун езугаар эн-не шыңгыызы-биле истээр болгаш судтарга көөр.

Профессионал биллиглиг чорукту, ак сеткилдиин база бодүүн кижилерге культуролуг хамаарылганы эрге-хоойлу органнарының ажылдакчы бүрүзүнүң болгаш судьяларның профессиязынга таарыжының кол барымдаазы деп көөр.

Тыва күрүуниверситетке юридиктиг факультетни ажыдар, аная эрге-хоойлу органнарынга болгаш судтарга ажылдаар специалистерни тускай белеткээр.

Сууржун чер бүрүзүнге эргежок чугула участок төлээлерин тускайлаар. оларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарыжыр байдалдарны тургузар.

Хосталгазын казыдып шиитпирип чораан кижилерниц амыдыралга катап чаччыгып, таарыжып алырынга дузалаар төптерни тургузуп, оларны ажылга тургузар, бажың-балгат-биле хандырарының айтырыгларын көөр.

РФ-тиц чаа Кеземче-күүселде кодекизиниц негелделеринге база демократтыг эрге-хоойлулуг күрүненин принциптеринге дүгжүп турар байдалдарны тургузарын ЭК-да шиитпирген кижилерге хамаарыштыр эгелээр, ниитизи-биле кем-херек үүлгедиглерин кызырарының күсели-биле 2000 чылга чедир республикага ЭК-ларның санын эвээжедир.

ЭКОНОМИКА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

ТР-ниц экономиказының үндезиннерин ТР-ниц Конституциязының ийиги эгезинде айыткан. Ажыл-агый, сайгарлыкчы ажыл-чорудулганың бүгү субъектилери болгаш эртем күштери боттарының күжениишкиннерин ажылагый чорударының амгы үениц хоойлужудулга езугаар көрдүнген (хорувааи) аргаларын дилеп тыварынче болгаш ажыглаарынче углаар, маңаа эрге-чагырганың болгаш эргелел органнарының кара туразында холгаарлаашкыны турвас ужурлуг.

Эргежок чугула чүүл болза: Күрүне өнчүзүн башкарарынга чурумну тургузар, Тыва Республиканың Дээди Хуралының (Парламентизинин), чоннуң Улуг Хуралының (съездизинин) депуттаттарының база чаа тургустукар Чазактың кежигүннериниц иштинден хамаарышпас Комиссияны тургускаш, күрүне өнчүзүнүң амгы бар эт-хөрөнгөзинин инвентаризациязын чорудар, хөделишкиннериниц азы хөделишкин кылбаанының ужун күрүнеге көөку көгаралды чедиргени дээш эрге-дужаалдыг кижилерге харыысалганы онаар.

Бүдүрүүлгелериниц, үндүрүглер, акциатер болгаш бюджеттен алган чээлилери дээш төлевирлер кылбайн турган чылдагааннарын шын болгаш ажык-чарлыг кылдыр анализтээш, оларның төлевир кылыр арга чок апарган чылдагааннарын тодарадыр болгаш ону эдериниц орунтарын, а чогум-на — санация, удуртукчузун солууру дээн ышкан РФ-тиц Хамааты Кодекизинде болгаш өске-даа хоойлужудулга актыларында көрдүнген хемчегларни алыр. Күрүнеге бүгү өрелерин төлээн турарын хандырар.

Бюджет-биле удур-дедир санажылгаларны ажыглаан, күрүненин алган бараанныын болгаш ачы-дузазын күрүне чагыы кылдыр төлөп турган, өнчүзү кандыг-даа хевирлиг болганы хамаан чокка бүгү бүдүрүлгелерниц мурнунда бүгү өрелерни 3 ай хуусаада төлээр.

Үндүрүг базыышкының эвээжедиринче база бүдүрүшкүнну хөгжүдеринче угландыр, бар бүрүн эргелеривистиц кызыгаарынга дүүштүр, үндүрүг системазын эде көөр. Хоойлу-дүрүмге дүүшпес кылыр тургузуп доктаатканы үндүрүглерни болган чыылдаларны доп-дораан күш чок болдурар. Ырак болгаш экономика талазы-биле хожудаңгай девискээрлер дээш Тожу, Мөңгүн-Тайга кожууннарны болгаш Кунгуртугну тус чер үндүрүглериниц бүгү хевирлеринден хостаар. Тыва-га оффшор зоназын тургузарының айтырыын шиитпирлээр.

Республиканың экономиказынга күрүненин, даштыкының болгаш хуунун инвестицияларын хаара тударынга чогуур байдалдарны тургузар болгаш оларны дыка улгаттырар, ооц ачызында чурттаар оран-сава, кадык камгалал, өөредилге, культура объектилериниц «кыраан» тудугларын доозар, аэропорттун, алгы тон фабриказының, типографиянын тудугларын, Кызыл ЧӨТ-тиц чаа күүлерин, Кызыл хоорайда суг алыр черниц ушку эвлүүзинин база арыглал дериглериниц ийиги эвлүүзинин, ресэмнелгениц халдавырлыг аарыгларга удур корпузун, Улуг-Хемни кежир көвүргүнү, оруктарны болгаш оске-даа объектилерни тудуп доозар. Бо чорук тудуг болгаш транспорт бүдүрүлгелерин, тудуг индустриязының заводтарын 1-2 чыл дургузунда ажылдыг болдурар. Россияның кол эртем төптери-биле кады кылган болгаш боттандырар. чаа перспективтиг төлевилелдерни боттандырарынче углаар. Олар Хову-Аксының кобальт болгаш Ак-Довурактың даг-дүгү комбинаттары, машзавод, септелге заводу дээл ышкаш үрегдээн бүдүрүлгелерни катап тургузаары-биле чергелештир, санаторий-курорт хандырылгазы, туризм, аржаанларны ажыглаары, казымал байлактыг чеглерни алыр.

Хоойлуларда көрдүнген бүгү-ле аргалар болгаш методтар-биле БАШКЫ, ЭМЧИ деп өөстерниц хүндүзүн эгидер! Россия Федерациязының өске хоорайларында база даштыкыга башкыдарының болгаш эмчилерниц стажировкалаарын болгаш арга-дужулга солчулгазын нептередир. Күрүне чагыын берип турган, өөредилге болгаш медицина албан черлериниц өөредилгени, медицинаны, экономиканы хөгжүдеринге болгаш башкарарынга эргежок чугула херек чаа методтарны болгаш аргаларны дилеп тыварынга киржир талазы-биле чогуур байдалдарны тургузар.

Өөредилгениц болгаш кадык камгалалының объектилерин хуужударын, ол ышкаш ажыл төлевирин саададырын болдурбас. Төлевирлиг өөредилгени болгаш эмнээшкинни хамаатыларның халас өөренир, эмнедир эргелерин кызамдавайн, сарыылдыг езубиле чорудар.

«Өөредилге», «Тываның аныяктары», «Оскүс уруглар» болгаш «Инвалид уруглар» деп программаларны ажылдап кылыр болган хүлээп алыр.

Чаңгыс аай пенсия албаның тургузарын болгаш дээштиг ажылдың эгелээрин тургедедир, камгаладылга дадывырларын ыдыыр, пенсияның хемчээлин тодарадып доктаадырын база үдээрин аная чорудар, ол ышкаш РПФ-тиц акша-хөрөнгөзин өске сорулгаларже тускайларын база эрге-чагырга органнарының пенсия акшазының орнунга улуг өртектиг барааннар бере бээр чүүлдерни болдурбас.

Пенсиялар, пособиелер, телефонну халас азы чингелдиг тургузар, пенсионерлериниц болгаш инвалидниц эм-тан алырының талазы-биле бүгү өрелерин төлээр.

РФ-тиц «Хоочуннар дугайында» Хоойлузун эрге-чагырга органнары хажык чокка күүсеткен турарын хандырар.

Пенсияларның ең куду хемчээлин амыдыран чурттаарынга херек акшаның ең куду деңнелинге чедир көдүрерин чедип алыр.

Ажыл чок чорук-биле демиселди чорудары-биле 3—4 ай дургузунда чаа ажылдаар черлер тургузарының программазын боттандырар, аная социал ажылдар кылыры, сайгарлыкчы ажылга өөредири дээн ышкаш чүүлдерни киирер, ол ышкаш бодунга болгаш өскелерге ажылдаар черлер тургузун турарларга үндүрүглер талазы-биле болгаш оске-даа чингелделерни бээр.

Бүдүрүүшкүнүң көвүдедин, үндүрүг политиказын реформалап, тус черниц бодунга бүдүрүн турар бараанныың болгаш ачы-дузаның бот-үнезин чингедип турган, өлүүн улуг хемчээлге — 1,5—1,8 катап — республикага амыдыраарының үнезин чавызадыр база чоннуң боттуг орулгаларын 1,8—2,2 катап көвүдедир. Ядамыктар санында кирип турар кижилериниц үлүүн 1996 чылда 78% турганындан 2 чыл дургузунда 10—15% чедирер, а 3—5 чыл дургузунда биске ядамыктар турбас болур ужурлуг.

Республиканың болгаш федералдыг инвестиция программаларының күсели-биле хууда бажың-балгат тударынга үр хуусаада чээли бээр фондуну тургузар.

Даартагы хүнге бүзүрелди кижилерге эгидер, чоокку бир-ийи чылда эң чоокку сорулга болза республикага амыдырал деңнели Сибирь регионунда ортумак деңнелден бедик болурун чедип алыры, а Тывага чурттаары россияжылларның хой нуруузунга күзенчиг болуру.

Девискээрлериниц чамдык кезии Саян-Шушенск далай хоолбээнге алыскан Чаа-Хөл, Улуг-Хем кожууннарның чурттакчыларының социал камгалалын хоойлу ёзугаар хандырар, СШ ГЭС суг ажыглаанны дээш ук кожууннарның бюджеттеринче төлевирни дорт кылыр ужурлуг.

Кодээ ажыл-агый продуктулары бүдүрүп турар кижилерге (хойжуларга, инек кадарчыларынга, ивижилерге болгаш оскелерге-даа) магадылаан күрүне деткимчезин көргүзер, оларга чээлилерни чингелделиг кылдыр бээри, санаторий-курорт эмнээшкининге путёкка-лар, эмчиниц халас дузазы, оларның уруглары дээш болгаш ортумак өөредилге чедиринге халас өөредари болур. Күш-ажылга бедик чедиргиннер дээш материалдыг күжүн берииштиниц хоойлу ёзугаар быжыглаар.

Маселыг күш-культураны болгаш спортту, спорттуң бүгү хевирлеринге, ооц иштинде шериг-техниктиг, дужаалыг хевирлерге чылдыңна эрттирип турган чайгы болгаш кышкы спартакиадаларны катап эгидер. Ең-не шылгараан спортчуларга болгаш оларның өг-бүлелеринге күрүнениц деткимчезин (каргаладылга, пенсиялар, стипендиялар болгаш өске-даа) көргүзер.

Бүгү-ле сууржуң черлерже бүгү культура албан черлерин катап тургузар, Тыва Республиканың улустарының чогаадылгазының болгаш уран чүүлүнүң фестивальдарын чылдыц-на эрттирер.

Культура болгаш спорт организацияларынга үндүрүглер талазы-биле чингелделерни хойлу ёзугаар бээр, олар бут кырынга туруп, улаштыр хогжүзүн дээш башкы сац-хоо дузазын көргүзер. Россия Федерациязынга, чоокку болгаш ыраккы даштыкы чурттарга янзы-бүрү конкурстарга, фестивальдарга, маргылдааларга болгаш турнирлерге киржип турган, олар боттары акшаны ажылдап ап эгелээринге дузалаар.

«Экология», «Тываның найыслары», «Арагалаашкынны болгаш наркоманияны баш удур болдурбазы» деп тускай программаларны ажылдап кылыр болгаш хүлээп алыр. Үреттинген хүрээлерни тударынга, Кызыл болгаш Туран хоорайларда хүрээлерни чедир тударынга дузаны көргүзер. Чүдүлгениц хостуун херек кырында хандырар.

Тываның экономиказының бут кырынга туруп хогжүүрү чоннуң бодунга бүзүрелин эгидер, азырадыкчы хөөнден уштунар арганы бээр.

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ ЧЕПСЕКТИГ КҮШТЕРИН ДЕТКИИРИНИҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Бүгү-ле ниити-өөредилге школаларынга шериг-патриоттуг кижизидилгени болгаш оолдарның баштайгы шериг белеткелин катап эгелээр, аныяктарны шериг албанынга, спортчу болгаш шериг-дузалаг мергежилдерге белеткээри-биле РФ-тиц республикада КСТН-ниц материал-техниктиг болгаш сац-хоо байдалын быжыглаар. Адаанези албан-хүлээлгезин күүседип чораан, ооц иштинде дайын-чаа месилдежиишкининиц үезинде амы-тынындан чарылган элээдилерге, ол ышкаш өскүс оолдарга Суворов училищелери ышкаш хевирлиг өөредилге черин ажыдар.

Дужаал ёзугаар база шериг хүлээлгезин ёзугаар республиканың девискээринде шериг албаны эрттирип турарлар Президентиниц болгаш эрге-чагырга органнарының талазындан социал-амыдырал талазы-биле база дайынчы болгаш профессионал белеткелди бедидериниц талазы-биле айтырыгларны шиитпирлээринге доктаамал дузаны болгаш деткимчени көргүзер турар кылдыр хемчеглерни алыр.

ДАШТЫКЫ ЭКОНОМИКТИГ БОЛГАШ ЧУРТТАР АРАЗЫНЫҢ ХАРЫЛЗААЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Эрге-дужаалдыг кижилерниц республика бюджединиц күсели-биле даштыкы күрүнелерже чоруурун база даштыкы фирмалар-биле юридиктиг болгаш экономиктиг талаларын эки өөренип көрбээн, четче ажылдан кылдынмаан дугуржулгаларны болгаш керээлерни чарарын соксадыр.

Делегейниц кайы-даа чурту-биле кады ажылдажылга-га кол угланыышкын болза культураның, спорттуң, эртемниц, өөредилгениц, медицинаның, биче болгаш ортумак бизнестиң, журналистерниц база чогаадыкчы эвилелдериниц болгаш хой-ниити организацияларның төлээлекчилериниц даштыкыже үнери болгаш харылзааларны тургузары.

Россия Федерациязының болгаш Моол Республиканың Чазактары-биле чөпшээрежилге ёзугаар Кызыл хоорайга МР-ниц Консульствозун ажыдар.

3—5 чыл дургузунда чурттар аразының автомобиль каайлы пунктузун МР-биле кызыгаарга ажыдар.

Чоокку болгаш ыраккы даштыкы чурттарда чурттаан ооруур чаңгыс чер-чурттуглар-биле харылзажыгыны хой-ниити Комитедин тургузарынга деткимче көргүзер.

РЕФОРМАЛАРНЫ КИЖИЛЕРГЕ БОЛГАШ КИЖИ ДЭЭШ!

Анатолий ДАМБА-ХУУРАК.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистиц эргим ынак аввыс **Бичеп Оолдаковна ДОНГАК** ...лдың март 1-де 50 харлаар. Аввыс хөй чылдар дурга ССРЭ-ниц 60 чылы аттыг совхозка бухгалтерлеп ...ан. Бодунун кадыкшылынын байдалы-биле амгы ...дулуг дыштанылгада. Аввыс чонунга хүндүткел-...арының илегелдиг челенгинижи.

...ыска төрүттүнген хүнүн болгаш Делегейниц ...байырлалы Март 8-ти дамчыштыр изиг ба-...ып, быжыг кадыкшылды, аас-кежиин, узун ...ивис.

...ҮН ЭЭЗИ, УРУГЛАРЫ, ДУҢМАЛАРЫ.

...ынак аччавыс **Николай Маадырович БИЧЕ-**... март 3-те 40 харлаар. Аччавыстың төрут-...рыштыр анаа изиг байырны чедирби-... кадыкшылды, аас-кежикти, ажы-... күүсеп тур бис.

...ттине, Эрес, Экер, Маадыр.

Улуг-Хем кожуунуң Торгалыг суурда чурттап, ажылдап чоруур угбавыс **Надежда Ивановна ТҮЛҮШ** март 1-де 40 харлавышаан, садыг шугумунга ажылдаанының 20 чылын демдеглээр.

Бир кыстың ынак аваазы, эргим эжиниц бүзүрелдиг челенгинижи, төлептиг угбавыстың төрүттүнген хүнүн таварыштыр бүгүдеге чүгле экини, кан дег кадыкшылды, ажылижинге чедишкиннерни, амыдырал-чуртталгазында аас-кежиктиг болурун, моон-даа сонгаар үнген-кирген чонунга хүндүткелдиг бараан болурун күзедивис.

Дунмалары Вероника, Василий, оолдары Ярик, Женя.

Бистиц эргим ынак аввыс **Раиса Шойдановна ДОНГАК** март 4-те 50 харлаар. Аввыс Өвүр кожуунуң Торгалыг школазынга химия башкылап, өөредилге эргелекчилеп, директорлап, аныяк-өскенни өөредип-кижизидеринге биллиг, күжүн берип келген. Амгы үеде өөредилге киллизинде методиктиг кабинеттиг эргелекчизинде ажылдап турар. Аныяк башкыларга дужулгазын дамчыдып, улегерин көргүзүп, даглыныкчы болуп чоруур. Аввыс Крупская аттыг шанналдың лауреады, «Улус өөредилгезинин тергиини» хөрек демдээнин эдилекчизи.

Аввыстың юбилейин база делегейниц Хереэженнер хүнүнү март 8-ти таварыштыр ажы-төлдери бисти эртем-биллиглиг, ажылгыр-кежээ кижилер кылдыр өстүргениниг өөрүп, черге чедир могейбишаан, изиг байырны чедирип, чымча-чылыг сөстеривис сөннеп, кадыкшылды, узун назынны, амдаа орлан-шоваа чоруурун сеткиливис ханызындан күзедивис.

Уруу Анай-Хаак, оолдары Аян-Моге, Чингис, күдээзи Ким, керии Чодураа, уругларының оолдары Мерген-Херел, Ай-Даш, хой санныг төрелдери, кудалары.

Бистиц хүндүлүг аввыс **Тамара Бай-Караевна ОНДАР** частың башкы айы март 1-де бодунун юбилейин демдеглээр.

Хар-назыны улгады берген-даа болза, ол амгы үеде Кызыл кожуун чагырганында киллис эргелекчилеп ажылдап чоруур. Ажыл-ижинге кызымак, хой-ниитичи чоруу-биле коллективиниц хүндүткелин чедип алган, өг-бүлезинге, уругларынга сагыш човангыр кижи.

Төрүттүнген хүнүн таварыштыр аввыска кан дег кадыкшылды, улуг чедишкиннерни күзевишаан, черге чедир могейдивис.

Өөнүн ээзи, уруглары, күдээлери, оглу, керии болгаш оларның оолдары, кыстары.

ЧАРЛААЛДАР

ДАДЫВЫР ТӨЛЕКЧИЛЕРИНИҢ КИЧЭЭНГЕЙНИНГЕ

Ыяап-ла кылдырар медицина страхованиезинин Тыва республика фондузу 1997 чылдың март 4-те 9 шакта ыяап-ла кылдырар медицина страхованиезинин айтырыгларының талазы-биле семинарны эрттирер. Ончуңуң хевири хамаарылга чокка албан черлериниц, организацияларның удуртукчуларын, кол бухгалтерлерин семинарже чаладывыс.

Болур чери: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу 11, тайылбыр алыр телефону 3-33-61.

В. КӨК-ООЛ аттыг ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ

МАРТ 1-ДЕ 17.00 шакта.

В. Көк-оолдуң «ХАЙЫРААН БОТ» деп ынакшыл дугайында легендазын көргүзер.

Билет ортээ 7 000 рубль.

Суббота

үндүрүлгези

КҮЧҮТЕН КИЖИ

Чоннуң чоон оруктарынга көдүрер-даштар бо чыткылаар. Оларны ыдыктыы-биле хүндүлеп, ширээ-даштар кырынга салгылаан боор-дур. Оларның улуг-биче, аарчиги-даа бар. Бир катап күзүн Кызыл-Тайга белинге көдүрер-даштар тыпчып, деңзилежин чордум. Оларның аразында мөге Дарыжыктың көдүрер-дажы бар чорду, деңзизи 200 килограмм ажыг.

Үстүү-Ишкин чурттуг Ондар Шойданның көдүрер-дажы бисти кайгадып магадаткан. Амгы бистің мөгелеривистеп ийи-үш кижи аргажыл кодүргеш, деңзиге салды. Таптыгла 415 килограмм болду! Ең-не аар деңзилиг көдүрер-даш ол болган.

Ук дашты Ондар Шойдан кара чааскаан көдүргеш, шарыга чүдүрүп чораан деп Кызыл-Тайганың чамдык кырганнары магадап чугаалажырын дыңнаан мен.

Карыма ТҮЛҮШ.

ОРГААДАЙ ОЪТТУ КАЗАРДА ЧАЛБАРЫГ

Оргаадай дээр оттуң кончуг онзагай эм шынарлыын тывалар шагдан бээр билир чораан. Оргаадай Тываның девискээринде хаая таваржыр. Ылаңгыя Мөңгүн-Таиганың Ак-Баштыг, Чараш-Тайга болгаш Улуг-Хемниң Ак-Тал деп черлерде үнүп турар дижир. Ол оттуу сес айның ортаа үезинде казар. Ынчан ооң кады быжып, дазылы четчи бээр. Сывы сан дорт өрү кожайын үнген, бажы, талазында чүк-чүкүнче тараа чоруткан узун, чинге ногаан бүрүлерлиг, ол бүрүлеринн үстүнде чангыс черде чочайтыр үнген каттарлыг, олары быжа бергенде, кончуг өңгүр кызылчайт — көс дег хып турар.

Оргаадайның дазылы эвеген чанагаш кижиге кончуг дөмей: буттарлыг, холдарлыг, баштыг, буттарының болгаш холдарының баштарында кижинин ышкаш салааларлыг. Эр оргаадай эр кижи ышкаш, херээжен оргаадай херээжен кижи хевирлиг боор.

Оргаадайны казып алыр дээн кижи ону долгандыр кажаалап алгаш, оран-делегейге тейлеп-чүдүүр, төреллериниң азы оглу, кызындан бир кижи бээр мен деп аазаар. Ол аазаан кижи үр болбайн чок апаар дижир. Кончуг камнап казып алган оътту эм кылдыр хереглээр: холу аарыг кижи холунга, буду аарыг кижи будунга, бажы аарааанда бажынга эмдом кылдыр хереглээр. Оргаадайның быжа берген кызыл кадын чыып алгаш, демги казып алган дазылдың орнунга төккеш, кончуг камныг хөөп кааш, арыг суг-биле ол черни суггарып каар. Эм оътту казып турда, кончуг кылаң, аяс хүндүс безин дээр бүргеп, диңмиреп, чаннык дүжүп болур дижир.

* * *

Мен сени алыр дээш албадым. Бир эвес херек дээр болзуңза, өске долугну бээр мен — дээш, оон казып эгелээр.

Аарыг-аржыкка алыскаштын,
Алыс сени чалап алдым— дээр. Оон оран-тандызынга чалбарыыр:
Ораннын оттуг-көстүг өлүп
Орнунга долуун бээрин айтып,
Олурган черинден,
Одура тыртпайн
Үнген черинден,
Үзе тыртпайн,
Дириг кижи дег,
Амы-тынын үспейн,
Аккыр ак эңчекке
Диригге ораап алдым.
Оран-делегейге көргүспедим,
Орнуп-долуун берип кагдым.
Казар дээш каспадым,
Кара довурак
бурттулатпадым.
Турар дээш турбадым,
Турган черинде сорбу чогул — дээш, эңчекти чара шарааш, үнүп келгеш, ыяк шыгжап алгаш, чоруптар.

З. К. КЫРГЫСТЫҢ чыып тургусканы
«Тыва улустуң алгыш-йөрээлдери» деп дептерден.

Саая МАЙНАК.

ЫНДЫН ЫРЫМ

Кожамыктаан шүлүглел

III. ЧУРТУМ БИЛЕ ЧОНУМ КОНЧУГ

Амы-тыным — чүрээм тудуш
Аваам, ачам, чонум кончуг.
Амыдыраар уям болган
Авыралдыг чуртум кончуг.
Тывам...
Тывам дириг чораан назынымда дескиндир эргип четпес, канчаар-даа аажок делгем Азия диптин төвү, чүрээ боорга, хей-аълым, омак-сүзүүм, сүлдем бедип, сеткил-чүрээм өөрүшкүден соп, хып чоруур.
Тываның чер-девискээри күчүтен Енисейниң ең бедик бажында, мурнуу Сибирьле чаптылган болгаш кайы-даа талазындан көк-көк даглар, карангы тайга-таңдылар илчирбези-биле хүрээленип, өске черлерден ажытталдыр аңгыланган. Тожуның долганып четпес тайгазындан даалыктан, сыылаткан Бег хемниң, дескинин четпес Тере-Хөлден девиржидип, девип баткан Каа хемнин, эриин ажыр ээргиштелген Энe-Сайның хээлендир мөңгүннелдир чалгыыр Хемчиктиң ол, бо талаларын дургаар шойлу берген оргулааштар, чындыгыр көк шынаа-шыктар, хоор-сарыг тараа чалгаан хову-шөлдер, дагылгалыг тайгалардан агып баткан, узак маңныг хемнериң арга-арыг шыпкан улуг-делгем уннары — амгы тыва чоннуң бурунгу өгбелериниң чурттап чораан ие-чери, эртинелиг чурту болур.
Тывам... Чалбарып, йөрээп чоруур чуртум.
Тывам — хайыралыг чуртум, чемгерикчи черим, авыралдыг аалым, мөчүм тудуш, мөнге уя-кавайым. Амы-тыным, сеткил-чүрээм, салымчолум, чаяан-чаяалгам, күзел-бодалдарым чурттап ханмас, алгап ханмас Тывам-биле дазылдажып тудушкан.
Мөңгүн баштыг даглары-ның, чиргилчинниг ховуларының, чалгыглары сүржүп ойнаан хемнериниң төнчүзү чок аялгалары сыгытка сырынналып, каргыраага хостуг-шөлээн, хөөмейге уяңгылыг дыңналып кээр.
Тос даг-таңды илчирбези
Долгандыр-ла куржап алган,
Дескиндир девип четпес
Девискээри делгем Тывам.
Үнген хүнну баштай уткуур
Дагылгалыг таңдыларлыг,
Үнелиг тос эртинелиг,
Бажы мөңгүн даглыг Тывам.
Ие-черим эртине-суу —
Ионесси, Енисейниң —
Эне-Сайның шурап баткан
Эге бажы—ак-көк Тывам.
Саян сынын чире шапкаш,
Саяктаары дам-на баргаш,
Чалгыглары мөңгүннелдир
Саарлып самнаан хемниг
Тывам.
Делгем Сибирь кежир аккаш,
Девиржиири дам-на баргаш,
Океанче ырлап кирген
Оккур күштүг хемниг
Тывам.
Алдын хүнге чыруттынган,
Ак-ла дээрге куспактаткан,
Агаар, сугга хөрүүннелген,
Айдызалдыг, арыг Тывам.
Көккүр дээрниң өңүн
хунаан
Хөлдер, хемнер,
аржааннарлыг,
Чындыгыр шык,
шынааларлыг,
Чырык, чылыг, чаагай
Тывам.
Каа биле Бии хемниң
Катчы берген белдир чери
Азий диптиң чүрээ болган—
Аалчылары көвей Тывам.
Торел болук аайы-биле
Бурунгу чер ээзи чораан,
Өглериниң орну бүтпээн
Өгбелерим чурту Тывам.
Эне-Сайның, Хемчик унун
Эзлеп чурттаан улузунга
Амыдыраар буян-кежик,
Ажык байлаан өргээн
Тывам.
Чалбак чоннуң сүзүүн сагып,
Салган чурттаар кижилерге
Эгээртинмес өнчү болур
Эртинелиг, байлак Тывам.
Тос-ла чүзүн азырал мал
Бажын ажып өссүн-не дээш,
Доозазын ыдыктап аар
Малчын чонум чурту Тывам.
Эзим-биле шиметтинген
Эзимнерлиг таңдыларның
Артын-иштин аннар долган—
Анчыларнын чурту Тывам.
Кожууннарның төптеринде
Хоорай, суурлар улам өүп,
Үлетпүру шапкын хөгжөөн,
Үүле-херээ бүдер Тывам.
Кожалары чурттардыва
Холун дыңзыг сунган болгаш,
Найыралдыг харылзаалар
Аайлашкан мөрлүг Тывам.
Делегейниң чурттарында
Деткикчизи көвей болгаш,
Аймаа көвей чоннуг болгаш,
Найыралдың аалы Тывам.
Алдын хүннүң өшпес оттуун,
Айдын айның дээрбээн көрүп,
Агаар-бойдус каңдыг боорун
Билип алгаш, сагыыр чонум.
Дээрниң хуулар өңнеринден,
Делгем черде үнүштерден
Агаар-бойдус каңдыг боорун
Билип алгаш, сагыыр чонум.
Амыдырал оду боорга.
Авыралдыг хүнге чүдүп,
Солаңгылыг өртемчейден
Чолун, кежиин тыпкан
чонум.
Дүне када чырып келир
Дүлгээзиннг айны көрүп,
Айлар, хүннер санаар болгаш,
Чаа чылды уткуур чонум.
Ачылыг хүн херел саарган
Авазы — чер кавайынга,
Адазы — дээр куспаан орта
Амыдырап чоруур чонум,
Кара дээрниң халавындан
Карактап аар, камгалаптар
Ак-ла дээрге чүдүп, тейлеп
Амыдырап чоруур чонум.
Өртемчейден буян дилеп,
Өлүм-чидим тайылзын деп,
Сүзүк кылып, санын салып,
Сүдүн чажып, чүдүүр чонум.
Ие-черниң судал-тыны,
Чуртталганың төнмес чулуу—
Сугга—хемге, хөлге чүдүп,
Суксап-кагып чорбас чонум.
Экти делгем, дээрже бедээн,
Эгүүреде мөңгүн чайнаан
Алтай-таңды кежиин көрүп,
Аштап-түреп чорбас чонум.
Арттар кыры оваларга
Аттан дүшкеш, даштар
салып,
Аъш-чемниң үстүн чажып.
Авыралдаар сүзүк чонум.
Көжээлерде, хаяларда
Тураскаалдыг бижиктерде
Түмен төөгү оюп бижээн
Түрк дылдыг бурун чонум.
Шаандан тура амга чедир
Салгал дамчып, улам
хөгжөөн
Чаңчылдары, езулалы,
Сагылгазы ыдык чонум.
Чүс-чүс чылдар дургузунда
Чүрек чүглеп, хөгжүп келген
Аас чогаал — эртинени
Чогаадып каан мерген чонум.
Бойдус-биле аяннашкаш,
Боогдал чокка куттула бээр
Ырак-чоокка чаңгыланыр
Ындын ыры төнмес чонум.
Салым-чаяан эртинези,
Сагыш-сеткил аялгазы —
Сыгыт, хөөмей, каргыраазы—
Сырынналган уян чонум.
Хөгжүм ойнаар херекселдер
Хөөнүн үндүр кылып алгаш,
Хөйге-чонга аян тудар,
Хөглеп самнаар омак чонум.
Чонар-дашты шуткуп тургаш,
Чогаадыкчы чаяанныындан
Уран-чечен овурларны
Угаан кылыр шевер чонум.
Арат-чону магалааштың
Карак-биле көрүп ханмас
Алдын, мөңгүн эдилеллер,
Кааскалгалар кылыр чонум.
Демир-дести сырыладыр
Кызыткаштын соп-ла тургаш,
Лендин херек эдилеллер
Кылып алыр дарган чонум.
Авыралдыг чуртум турда,
Аштап-суксай бербес-ле мен.
Акы-дупма чонум барда,
Амыр-шелээн чурттап чор
мен.
Эртинелиг чуртум турда,
Элеп-түрей бербес-ле мен.
Энерелдиг чонум барда.
Эрге-чассыг чурттап чор мен
Тывам турда, чуртум турда.
Тыныш хостуг чоруур-ла мен.
Төрел-дөргүл чонум барда.
Деспес чүрээм хып-ла чоруур
Келир өйну чырыткылаан
Хереллиг хүн өшпези дег,
Бөмбүрзекке онааланып,
Мөнге турар Тывам кончуг.
Ажык байлаа, эртинези
Амыдыраар өнчү болган,
Мөңгүн даглыг Тываазынга
Мөңге чурттаар чонум
кончуг.

КАДЫР-БЕРТКЕ ТОРУЛБАС БООП ЧАҢЧЫККАН

— Ажы-төлүм хөй, 1946 чылда төрүттүнген мен, аалораным Тоолайлыгда —деп, малчын Мөңгүн-оол Донгакович Доскаар бодунуң дугайын менээ хөөреп эгеледи.

Ол мынчаар көзүлдү: делгем эгиннери, дурт-сыны делегей чемпиону Аяс Соянга кара олчаан. Чүгле назыхары, дыдыраш кара бажы, бышкан тоорук сайы дег, арын-шырайы-оиле ылгалдыг. Чеже-даа бир мөзүлеш болза, кижиден кижи, киштен киш каралыг. Эвиленчымчак бүдүштүг, чырык хүлүмзүрүглүг малчын-биле Бай-Тайганың Тээлиге ийи хондур хөөрештим.

Малчын, аңчы чаңы-биле дөрт шакта бут кырынга турар чорду, ал-ла сагыжы — даштын. Өг-бүлезинге, малмаганынга ээ-хайыралыынын демдектери ооң шимчээшкининден костүп турар. Керүжү оожум-даа болза, олура-тура дүжери, өске деңнелге тыппадым, демир удазын кырында самнап ойнаан цирк ойнакчызы-ла.

— Туйбу суугу, хөмүрдаш оттулуп чорбаан мен, изиг-демирим, курган көргеним одаттынгыр-ла —деп, печкалыг кухняга эртен шай ижип олура чугаалады.

Өдээ мал-маган-биле долган Тоолайлыгның кышталарынга одаар үүлге колдуунда көржек ажыглаар. Бурунгу шагда, сөөлгү каш он чылдарда, совет үеде-даа ындыг турган. Республиканың чамдык малчыннары бөгүнде олче база катап щилчип эгелээн.

Тыва кижиниң, ылаңгыя хоорай болгаш суур чурттакчыларының, аржаан суглар-лыг, эм-дом оъттарлыг черлерге барын чедер харыкшинээниң үзүлгениниң, чайлаглардан талыгыр ыраанының дугайын малчын-биле чугаалаштывыс. Эртем, культура болгаш социал чаартылгаларга бүргеткеш, тыва амыдыралдың көшкүн овур-бүдүжү уттундурарының кырында келген.

Ынаа-ханалар-лыг, хараачалыг, кидис дээвир-адакылар-лыг болгаш сырыглыг ширтектерлиг тыва өг, хой кежи негей тоннар, негей чүвүрлер, кидис уктарлыг хөм идиктер чокта малчын кижиге кыштын ажыг соогун ажып эртери берге-ле. Ховеннинг чүвүрлер, бродни хөм идиктер-даа Тываның соогунга бырашпас. Пөс хептер, чылыг куржагларны кылымал хөм сапог идиктери, майыктааштары картоңат дүжерге, эът-кешти, дискеттер карактарын, ийи буттарны хаарын келир болгай.

Мал болгаш чер амыдыралдыг бис. Моон соңгаардаа чоннуң кол кезии черинден, малындан туттунар. Ылаңгыя көшкүн амыдырал экер-эрес, олча-омактыг болурунуң бир кезии апарган. Ол шынарлар Мөңгүн-оол Донгаковичиде бар. Часкы, чайгы, күскү эзлчеглерде эки, чүм оъттарлыг одар-белчиирлерже доктаамал көжүн чоруурларның бирээзи. Хонар-доктаар туруштары — туруглар, одуруглар.

— Аал-ораным девискээри дашкаар үнерге-ле — дагла даг — диди.

М. Д. Доскаарның чиик-адаккырын, бирээде, хатсалгынга, ийиде, даш кылдыр соотган чарыш аъдынга дөмейлексээм келир. Төрээн хем-суунуң, ада-иезінің хайыразы ол хире-дир ийин.

— Те-чуңма турлагларынче ам-даа халып үне бээр мен, ол аңнарны чарашсынгаш, турупканымны уттуптар мен, дедир бадарда харын бергедежир-дир мен — деп хөөреди.

Аян-чорукка, туризмге, дыштанылганың бүгү хевирлеринге малчынның өг хондурар ой-чиктери шуут чайгаар бүткен. Кадыкшыл быжыглаарынга, спортчу оюнтоглааларга белеткениринге Тоолайлыг ең таарымчалыг чер.

Мөңгүн-оол Доскаарның дугайында солун-чугааларны Бай-Тайганың Тээлиде Александр Донгактан база каш чылдар бурунгаар дынап шаг болдум. Ол Мөңгүн-оолдуң хеймер дүнмазы. Барнаулдуң дээди өөредилге черлеринге ол өөнүң ниитти-биле кады студентилеп турган, Тоолайлыгга бир катап аалдап четкен. Аныяк өг-бүлеге акызы кыс молдурганы белекке берген.

Эки кижиниң холунга чаңгыс баш инек, молдурга база бызаа кылдыр өскен. Тускай эртемниг аныяк өг-бүленің хууда ол хөренгизин сонуургал-биле чедип көрген мен. Ак черниң малы азыралга безин арыксап турда, тыва уксаа үрүп каан сыңый дег көстүр чораан. Чылгы мал аразынга өскен болгаш, аът-мыяан чандыр көрбес болган эвеспе.

— Одар-белчиирге чем холувас кылдыр инектерим өөредип алган мен. Аът-мыяа инекке ёзулуг пресстээн сиген-биле дөмей, чогум хоолулуу оон-даа артык — деп, Александр Донгакович чугаалады.

Тускай эртеми зоотехник болгаш, каңдыг-даа мал-маганның азыралга, кадатка—чүү-даа чүвеге өөренинчели холчок деп ол санап турар. Алаак иштинин онгарларының хар адаанда чаштынчак моон бүрүлерин, чадак ыыштарның доң будуктарын, ушкан терсктерниң карттарын тыва инектер чооглап турда тас-ла чорду.

Арапчор ОКСУР.

ТЫВА ШАЙ — ХҮНДҮТКЕЛДИҢ ЧЕМИ

Эрте-бурунгу үеден бээр чөөн чүк улустарынга, ол ышкаш Тывага ногаан шай эң-не нептерегей суксун боон келгеп. Амгы үеде ногаан шайны Кыдатта, Индияда, Шри-Ланкада, Непалда, Ортаакы Азияда тарып, өстүрүп турар. Шаанда эрге Тывага араттар шайны Моолдуң калбак-делгем ховуларын кежир Кыдаттың Бээжиндеи (Пекин) садып ап, чин тээген теведерге чүдүрүп эккеп турганнар. Ол үеде Тывага кыдат, орус болгаш тус черниң чинжеңсадыгжылары аксыа-тогеррикке кызаткан арат кижиниң садып алыр хирээшаа-биле шайны будуңге азы «кезик», «улдун», «кечим» аайы-биле «дуңчук чарып» хуваап, улуг ортекке чедирип, харын-даа алдын монгүнге, өлүк-кешке орнап солуп, кожуп албас кылдыр байып турганнар. Тыва шай шаандагы кошкүн амыдыралдыг тываларның бот-боттарынга сагыш човангырын, хүндүткелдиин, эп-найыралдын онзагай коргузүүн турар. Бир эвес аалга аалчы хамаанчок, чорумал кижи далаш-биле кире дүшкен болза, огнун ээлери-биле ол амыр-мендизин солчуп чолукшаан сөөлүнде, огнуң хөрээжен ээзи ак шайын кудуп, хүндүлээр ужурлуг. Аалга келген кижи каңдыгдаа далаштыг болза, огнуң ээлерин хүндүлеп, тыва чанчыл езугаар сүттүг шайны ыяап-ла амзап четтирер ужурлуг.

Шагның дөрт эргилдезинде аалдар мал-маганынга одар-белчиир солуп, кожуп турар үеде, шыланчыг узун орукка кыска дыш алырыбиле, оъттуг, суглуг черге түр доктаап, одагга шайын хайындырып, ажыл-амыдыралчы чугаа-соодун солчуп, шайга суксунун чандырып ап чораанныр.

Агаар-бойдузу өскерлиичел, кыжы соок Тывага шай кижиге чылыгны бээр, чайның изиг-халыынында кижиниң суксунун хандырар күштүг. Чүге дээрге шай сүттүг болгаш дустуг болганы-биле онзагай шынарлыг. Бир-тээ, мында шай дугайында чугаа чоруп турар болганда, езулуг тыва шайны канчаар хайындырарын маңаа кысказы-биле чугаалаар болдум. Суугуда пашта сугга сүттү куткаш, хайындырыптар. Кажан сүттөөн суг хайны бээрге, шай, дузун каапкаш, база катап сүттептер. Шай хайны бээрге үстүнде көвүүн ап кагбышаан, хой удаа эки саарыптар. Хайынган шайны саарыпкаш, шайже хөй эвес саржагны салыптар. Ынчан чиң сарыг шай дээр шайывыс үнүп келир. Хайынган шайның үстүн огнүң хөрээжен ээзи бодунуң ааанга кудуп алыр. Чүге дээрге өг-бүлеге буян-кежикти доктаадып турары ол. Эрте-бурун шагдан бээр тывалар шайны каш-янзы хевирлерге белеткеп, хайындырып ижип чораанныр. Шайны кадыргаш хоюду соктап каан шеннеазы ыт-кады-биле катай хайындырып ижерге кышкы соок үеде эм шынарлыг. кадыкка эки.

Сүттүг шайны ак чемнер-биле ижериниң чамдык онзагай хевирлери: тыва кыскан быштак доорап каазы ааржы холаан далганны шайның үстүнге бызап ижип чораанныр. Ындыг шайны шынары кижиниң суксунуңга болгаш ажын чандырынга дузалыг. Эртенги изиг шайга дүлген хой ужаанның чаан салгаш ижерге, дыка амданныг болгаш кижи төдуучал болур. Ол ышкаш быжырып каан, хонган аъг эдин изиг сүттүг шайга доорап ижерге, чылгычы-даа, кадарчы-даа, кызын даштыгаа ажыллаар оске-даа кижилер белен доңмас, соокка алыспас болур.

Тыва чанчыл езузу-биле өгнүң хөрээжен ээзи эртенги хайындырган сүттүг шайын шаажаң аякка куткаш, өөнден дашкаар үнүп кээп, чеочуртунга, оран-таңдыызынга чалбарып, тос-карак-биле дөрт чүкче чажар чораан. Бир эвес чорук чораан кижи орук аайы-биле шай хайындырган огге таваржыр болза, оон чораан чоруу чогунгур. оруу ак болур. Тыва өг-бүленің одунун чаякчызы, амыдыралдың кыс эгези хөрээжен кижиге, бо үнүп келген инек чылында сүт-садны, шай-суксуну элбеп-ле турар болзун деп күзеп каальцар.

Саяна СЕДЕН-ООЛ.

ЯКОВ ЦИПЕРОВИЧ 17 ЧЫЛ ДУРГУЗУНДА УДУВААН

(Ам ооң хары 43, а херек кырында ол 26 харлыг ышкаш кылдыр көстүр)

Кажан бир шагда, душ боон, Минск чурттуг Яков Циперовичиге ужуражы бергеш: «оожум, шөлээн удуп дыштанын алырынарны күзеп тур мен» — деп шын-на сеткилиңерни илередир болзунарза — «Мени кыжырып, кочулап, чемелеп тур силер»—дээш хорадай бээр. Шак бо анаа эвес таварылганың дылдагааны, кедергей бөдүүн ышкаш сагындырардаа болза, кайгамчык онзагай. Яков, шынап-ла, 17 чыл иштинде карак шиммээн. Ол 26 харлап тургаш, хенертен дириг артар арга чок байдалга (клиниктиг өлүмге) таваржы берген. Дуржулгалыг эмчилер дээштиг арганы ажыглап тургаш, ооң амы-тынын камгалап алган. Херектиң ужуру мындыг. Кадайы ону өске херээженнерге болганчок-ла хүннээр боорга, баштайгы өг-бүлезинден чарлып турган үеэи ол. Ол аразында Яковтуң баштайгы кадайы ону база кожазы херээженни чалап эккелгеш, бир шил араганы кады ижерин саналдаан. Ол чопшээрешкеш, баштайгы дугуражнны ижипкеш, доп-дораан-на баксырап эгелээн. Эмчиниң дурген дуза чедирер машинаазын келдиртир ужурга таварышкан. Эмчилер «кызыл-дустай» берген кижини хуулгаазын арга-биле диргизиптерге, база бир өске чаа кижи төрүттүнүп келген ышкаш болган. Яковтуң эът мага-боду тускай күженишкиннер, сула шимчээшкиннер, мергежилгелер кылсаска-даа шилип каан дег, кедергей шынганнарлыг апарган. Циперович күш-шыдалы немежин, энергиязы улам дендеп турар апарганын эскерип эгелээн. Ол хирезинде мага-бодунуң температураза 34 градустан ашпас болган. Ол-ла бүгү чаа байдалдар-биле чергелештир эн-не чугула чүве чүл дээр болза, Яковтуң удуваастай бергени эн-не чиктиг болгаш онзагай таварылга апарган.

«Баштайгы үеде уйгум келбес, шуут удувас апарганымдан кедергей коргар турдум. Байдалым черле анаа кижи дег эвес деп чүвени доктаамал эскерер апарган мен. Сактырымга-ла бодум доп-дораан өлүп каар ышкаш сагындырар турду» — деп, ол чугаалап турар. Чангыс минута-даа иштинде бичии кум кыныптар арга болза деп бодааш, радедорм, элениум, реланиум деп удудар эмнерни чежени-даа улай-улай ижерге уйгу келбес болган. Уйгузурадыр эмнерни та чежени ишкен чүве! Бичии-даа дуза бербээн. Организмнин удувас күжү тергиидээш турар апарган. Ол хире хөй эм ижип турган хирезинде Яковтуң баары мырыцай каң кадык хевээр.

Циперович баштайгы чылдарда бодунуң мага-бодунуң чаа байдалынга чанчыгып чадааш, пат-ла болган. Москваның болгаш Петербургтуң эмнелгелериниден кирбээн чери чок, медицина эртеминиң талазы-биле ат-сурна алгаан кижилерден дуза дилеп шаг болган. Профессорлар Вейн болгаш Ильина, Минскинин психоневрологтары Павлинская, Семенова болгаш өскелер-даа Яковту хайгаарап, шинчилеп падын бараан. Эмчилерден огулуг чүве үнмес боорга, ол экстрасенстерге, кара эм-биле улус эмнээр кижилерге база барган. Бичии-даа түннел чок. Циперовичиниң байдалынга хамаарыштыр тодаргай тайылбыр бээр кижи тывылбаан: «Силерниң эът мага-бодунар кан дег кадык, хажыдыышкыннар болгаш аарыглыг байдал чок-тур — деп шупту чангыс үн-биле бадыткаар болган.

Циперович эмчилерденДаа, эртемденнерден-даа чегенип калган. Ам ол өске кижилер-биле дөмей удуп өөренирин орадаажып турар.

Яков Циперович бо чылын 43 харлаан, ол хирезинде ооң арын-шырайы, эът мага-боду 26 харлыг аныяк оолдар дег. «Сактырымга меңээ үе деп чүве шуут турбас ышкаш болур. Дүн-хүн бичии-даа ылгал чок, доктаамал уламчылап турар дег, сагындырар-дыр. Мээн амыдыралым кызыгаар чок уламчылап турар ышкаш»— деп чугаалап турар.

Уйгу-дыш чок дүнелерде Яковтуң шүлүк чогаадыр талантызы төрүттүнүп келген. Чаа-чаа шүлүктерни удаа-дараа чогаадып турар апарган. Шүлүк бүрүзү амгы үениң байдалын чеченмергени-биле чуруп көргүзүп турар. Ол ышкаш Яков йогтарның хуулгаазынныг шимчээшкиннерин өөренип эгелээн. Угаан-медерел сайзырадыр (медитация) техниканы база шиңгээдип алган.

— Яков, силериң паспортуңарда чуруңарны 1979 чылда тырттырган-дыр, ам силер оон бичии-даа өскерилбээн, ол-ла хөвээр-дир силер. Хар-назыныңарны улгадып олурарын эскерердир силер бе?

— Чок. Чырык чер кырынга 40 ажыг чыл иштинде чурттап турар мен деп бичии-даа эскербес-тир мен. Сөөлгү үеде мээн 15 чыл иштинде көрүшпээн таныштарым мени көргеш, хензигдаа өскерилбээнимни, харын-даа улам аныяксый бергенимни магадаар болду. А мен ол эш-өөрүмнү көөрүмге хөлчок кырый берген: баштары агара-даа, тазарадаа берген, хавааңда, ийи танактарында ханы-ханы дырышкактарлыг, элээн кадаарыглардан хоочурай берген, харын-даа мээн ачам ышкаш апарган болгулаардыр. Мээн организмимнин ниити байдалы 18 харлыг оолдар дег, а күш-шыдалым чылдын-на немежин турар.

— Амгы үеде бодунарны удувас байдалыңарга пат-ла чаңчыгып калган боор силер аа?

— 3-4 шак иштинде медитациянын дуазазы-биле дыштанып алыр-дыр мен. Ол байдалымда анаа кижилер дег удуп алган ышкаш болурумну улуг аас-кежик деп санаар мен.

Игорь СИНЯКЕВИЧ.

«Комсомольская правда» солундан.

ЭМГЕ ЧАРЫГДААР

Тыва Республиканың Чазаа 1997 чылдың январь 31-де республиканың хоорай болгаш кожуун эмнелгелериниге эм садар акшаны үндүрүп бээр дээн доктааткан. Ол акшаның ниити түүү 3.025 млрд. рубль. Ынчангаш хоорай база кожуун эмнелге албан черлеринге чүгле эмнер садып алырынга көрдүүген тус акша-хөрөнгини мынчаар хуваагаи:

Республиканың эмнелге албан черлеринге—800 млн, № 2 эмнелге—21 млн., хоорай эмнелгелериниге 652 млн. рубльди эмге чарыгдаар. Кожууннарга ниитизи-биле 1 млрд. 552 млн. рубль, ооң иштинде Бай-Тайга — 27, Барыын-Хемчик — 312, Төөн-Хемчик — 54, Каа-Хем —31 Кызыл кожуун — 67, Мөңгүн-Тайга — 13, Өвүр — 36, Бии-Хем — 61, Сүт-Хөл — 87, Таңды — 95, Тес-Хем — 82, Улуг-Хем — —284, Тожу — 54, Эрзин —70, Чаа-Хөл — 37, Чеди-Хөл —47, Ак-Довурак хоорай — 195 млн. рубльбиле эм садып алыр.

Галина МАСПЫК-ООЛ.

АДЫГ-ТҮЛҮШ

Бир-ле катап Түлүш күзүн аңнап чорааш, бир ижээнге оолдуг эр, кыс үш адыг ижээй бергенин изиндеп көрүп каан. Ядыы эр, бай-шыырак улус олче көрүнмес, а ан-мен өлүрүп эккээрге, ужалап, дилеп-колдап үлежир боорга, кадайынга:

— Сенчи кулактыг ченгээ пажывыс, аяк-хымыжывыс, чадырывыс чаңгыс дээвиирни чүктеп алгаш, тайга-сынга аңнап чоруулу — дээш, чорупкан.

Эр эзимге баргаш:

— Мында ийи-үш сыын, мыйгак өлүрүп, хөөп кагдым. Оон ынай бир хирээнде үш адыгның изин киирдим, оларны иелээ аалдаалы — дээн.

— Сен че дээр болзунза, мен чүден-даа чалданмас мен. Сээн-биле кады өлүр мен! — деп, кадайы харын өөрүп харыылаан.

Шынап, кончуг серемчилиг бугу-ле аңчы чурум-биле аалдааш, дүүш-даа чедирбейн, даалап алган. А ол ижээн иштн кандыг-даа чадыр өгдеп дээре чылыг өг болган. Эжиин кидис-биле эжиктеп, иштин улам чазап, дүндүктей өг кылып алган... Кижи болган кижи-даа тыпнас, ыжык, улуг харлыг, шырыш иштп, ынча эът, чаг аразынга кыштап, чазап алганнар.

Чазын хар агып, көк үүп турда, аныяк анчылар иштики аалдар аразынга бир уруглуг-даа, арын-шырайы үс-чаг, хүрсп кызыл, семис-шыырак өг-бүле бооп көстүп келген. Адыг кежи шээжимектерин аңдара кеткеш, базыптарга, адыглар-ла. Оларны адыгтүлүштер дижи берген.

Степан САРЫГ-ООЛ.

ТӨРЭЭН ДЫЛЫМГА ЙӨРЭЭЛ

Улуг-Хемниң агымы дег күштүг, ак-көк Тывавыстың дээри дег арыг, бора хектиң эдери дег өткүт, алдын-сарыг сыгырганың ырлаары дег элдептиг торээн дылым! Сенде хову-шөлдериң делгемнери, тайга-таңдыларның бедиктери, кылаң хөлдериң оожум-топтуу, оран-делегейниң оът-сигениниң айдызы, ан-мениниң алгы-кышкызы сиген.

Чырык өртемчейге карак чивеш аразында чуртталгамда тыва дылдыг төрээн чонум аразында чор мен. Оргун-көвей улустарның дылдарының, аялгаларының аразынга мөңге шагда хомустун үнү бооп чаңгылапын чор, өлчей кежиктиг хайыралыг тыва дылым!

Шулуу САТ.

Телевидение

«Шын» солун телекөрүкчүлерге

Март 3-тен 9-ка чедир)

Понедельник

МАРТ 3

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. БИРГИ канал

15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 «Эрги Лондоннуң чажыттары», м/с.
15.45 Марафон — 15.
16.05 Сылдыстар шагы.
16.40 «Нико болгаш ооң өөрү».
17.10 Он алды харга чедир болгаш оон-даа өрү назылыгларга.
17.35 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
19.05 Агаар.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕРБИЛЕ УЖУРАЖЫЛГАЛАР ШАГЫ.
19.35 Аялганы тып көрем.
20.05 «Арнын чажырып алган кижи» деп программа.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 «Полтергейст», т/с. 7-ги сериязы.
22.45 «Э. Рязанов. Парижтиң чажыттары», Изабель Юппер.
23.30—00.05 Бут бөмбүүнүң дугайында допчулал.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

7.00 Эртенги экспресс.
7.55 «ТИ-маркет».
8.05 «Честек-катчыгаш»,т/с.
8.35 «Эргим редакция...»
9.00 Барааннарны — почта дамчыштыр.
9.10 Орус караоке.
9.40 «Санта-Барбара», т/с.
10.30 Барааннарны — почта дамчыштыр.
10.35 Ажыл-ишчи Россия.
11.15 Барааннарны — почта дамчыштыр.
11.25 Дириг амытаннар аймаа.
11.55 Палиха-14.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 Бажыңнарның артыы чарыы.
12.30 Делегей байдалының дугайында допчузу-биле.
13.25 Көргүзүп каапкан сеанс. «Даг чурттуг кижи», уран-чечен фильм.
14.55 Шимчевес хөреңги садыы.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Автограф.
15.20 Культура сады.
15.45 Хууда эмчи.
15.50 Ноу-хау.
16.15 Иванов, Петров болгаш өскелер-даа.
16.55 Ургларга медээлер.
17.05 Лукоморье.
17.25 Бодуңну көрден.

«ТЫВА» канал

17.35 Мультфильм.
17.50 МЕДЭЭЛЕР.
18.00 «Бойдус. Экология. Кадыкшыл». Бойдус камгалалының айтырыглары. Дорт эфир. Тел. 3-36-71, 3-27-69.
19.00 «Соңгулдалар-97». ТР-ниң Президентизинге кандидат Ш. Д. Ооржак.
19.10 Марш-бросок.
19.25 ТЫВА ЧЕРДЕ.
19.50 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.20 Ийи аңгы көрүш.
20.50 «Санта-Барбара», т/с.
21.45 V.i.P.
22.00 «Кара дөрбелчин», уран-чечен фильм.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.31 Дежурныйлаашкын чорудар кезек.
00.50—01.50 Телелотерея.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00, 14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.

* * *

14.15 Эртен «Бичии када».
14.30 Аргентин кино фестивалы. «Росаура он шакта», уран-чечен фильм.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Ажык сеткил.
18.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
18.20 Бичии када.

«РОССИЯ» канал

17.35 «Тоолдарның тоолдары», м/ф.
18.05 «Мында кол кижи — мен».
18.35 «Честек-катчыгаш», т/с.
19.15 Кежээкиниң мендизи.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.35 Дистанция 60.
21.35 «Ак-көк ыяш», 74-кү сериязы.
22.30 Бут бөмбүүнүң клуву.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүң маадыры.
00.05 «Мээн ынак ашактарым», уран-чечен фильм.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.40 Бичии када.
03.00 «Дүрген дуза», т/с. 18-ки сериязы — «Төрүттүнген хүнү» (АКШ).
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20—05.00 Дүне «бичии када».

Вторник

МАРТ 4

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. БИРГИ канал

06.00 «Эртенгиниң мендизи», телеканал.
09.00 МЕДЭЭЛЕР.
09.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
10.40 «Арнын чажырып алган кижи».
11.30 Аялганы тып көрем.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 «Частың он чеди шинчизи», 7-ги сериязы.
13.30 Хуулгаазыннар шөлү.
14.25 КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Пресс-экспресс.
15.20 «Эрги Лондоннуң чажыттары», уран-чечен фильм, 1-ги сериязы.
15.45 «Хөглүг КВАмпания» кварьете.
15.55 Мультитроллия.
16.10 Хуулгаазыннар, азы Синема.
16.40 «Нико болгаш ооң өөрү».
17.10 Он алды харга чедир болгаш оон-даа өрү назылыгларга.
17.35 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.15 «Судьба деп аттыг кыс», т/с.
19.05 Агаар.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕРБИЛЕ УЖУРАЖЫЛГАЛАР ШАГЫ.
19.35 Аялганы тып көрем.
20.00 Утпазыннар дээш...
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 Ю. Богатырев «Өске кижилер аразында бодунуу, бодунуң өөрүнүң аразында өске кижи» деп фильмде.
23.30 МЕДЭЭЛЕР.
23.50—00.05 Пресс-экспресс.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

7.00 Эртенги экспресс.
7.55 «ТИ-маркет».
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.35 «Честек-катчыгаш», т/с.
9.05 «Эргим редакция...»
9.40 «Аншлаг» көргүзер.
10.10 «Санта-Барбара», т/с.
11.00 Барааннарны — почта дамчыштыр.
11.05 Ажыл-ишчи Россия.
11.50 Барааннарны — почта дамчыштыр.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 Бажыңнарның артыы чарыы.
14.15 Шыпшың бажың.
14.55 Манекен.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 «Инженер Гаринниң хоозураашкыны», уран-чечен фильм.
16.25 Чүүң-даа дугайында әвес репортаж.
16.40 Силерниң эргеңер.
17.05 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.
17.45 Ургларга медээлер.
17.55 Лукоморье.

«ТЫВА» канал

18.25 Дерги садыглары.
18.50 МЕДЭЭЛЕР.
19.00 «Соңгулдалар-97». ТР-ниң Президентизинге кандидат А. К. Канзай.
19.10 Көдээде амыдырал.
19.35 МЕДЭЭЛЕР.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.27 Кежээкиниң мендизи.
21.10 «Санта-Барбара», т/с.
22.05 V.i.P.
22.20 Дмитрий Шостаковичиниң чылы болгаш чүс чылы.
23.05 Оннуң оюну.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.45—00.55 Телесадыг.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00, 14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.

* * *

14.15 Эртен бичии када.
14.30 Аргентин кинонуң фестивалы. «Чеди чеден катап», уран-чечен фильм.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Ажык сеткил.
18.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
18.20 Бичии када.

«РОССИЯ» канал

18.25 «Честек-катчыгаш», т/с.
18.55 Чөптүг чоруктуң үези.
19.25 «Аншлаг» көргүзер.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.35 Дистанция 60.
21.35 «Ак-көк ыяш», 75-ки сериязы.
22.30 Сезам кудумчу.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүң маадыры.
00.05 «Сарыг баштыг» уран-чечен фильм (Италия).
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.40 Бичии када.
03.00 «Дүрген дуза», т/с. 19-ку сериязы — «Чикагода уйгу чок кижилер» (АКШ).
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20—05.00 Дүне «бичии када».

Среда

МАРТ 5

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. БИРГИ канал

06.00 «Эртенгиниң мендизи», телеканал.
09.00 МЕДЭЭЛЕР.
09.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
10.00 Утпазыннар дээш...
10.40 Дириг амытаннар аймаа.
11.35 Аялганы тып көрем.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 Частың он чеди шинчизи», 8-ки сериязы.
13.30 Төөгүнүң арыннары.
14.10 «Культура болгаш эртем-билиг», 1-ги дамчыдылга.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Пресс-экспресс.
15.20 «Эрги Лондоннуң чажыттары», м/с.
15.45 Кактус болгаш К.
15.55 До-ми-соль.
16.10 Джунглиниң кыйгызы.
16.40 «Нико болгаш ооң өөрү».
17.10 Он алды харга чедир болгаш оон-даа өрү назылыгларга.
17.35 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
19.05 Агаар.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕРБИЛЕ УЖУРАЖЫЛГАЛАР ШАГЫ.
19.35 Аялганы тып көрем.
20.05 ТЕМА.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 Е. Матвеевтиң «Ынакшыл-дыр» деп фильми.
23.35—00.00 МЕДЭЭЛЕР.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

7.00 Эртенги экспресс.
7.55 «ТИ-маркет».
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.35 «Честек-катчыгаш», т/с.
9.00 «Эргим редакция...»
9.25 Барааннарны — почта дамчыштыр.
9.35 Хоорайжыгаш.
10.10 «Санта-Барбара», т/с.
11.00 Барааннарны — почта дамчыштыр.
11.05 Ажыл-ишчи Россия.
11.50 Барааннарны — почта дамчыштыр.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 Бажыңнарның артыы чарыы.
12.30 Чөптүг чоруктуң үези.
12.55 Эксповестник.
13.00 Автограф.
13.05 Марк Захаров «Чоннуң чогаадылгазы» деп программада.
14.00 Аниматека.
14.25 Театр — амыдыралым.
14.55 Эксповестник.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Шимчевес хөреңги садыы.
15.20 «Инженер Гаринниң хоозураашкыны», уран-чечен фильм, 2-ги сериязы.
16.30 Амыдыралдың овурхевири.
17.00 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.
17.40 Ургларга медээлер.
17.50 Лукоморье.
18.10 Бодуңну көрден.

«ТЫВА» канал

18.20 «Сарадак».
18.30 «Эржейге кежээлер».
18.50 МЕДЭЭЛЕР.
19.00 «Соңгулдалар — 97». ТР-ниң Президентизинге кандидат А. Ю. Кашин.
19.10 «Спортчу мөөрей». Ийи дакпыр Олимпий чемпиону И. Ярыгиниң шаңналы дээш хостуг хүрешке делегей чергелиг маргылдаа (Красноярск-97), II кезээ.
19.35 МЕДЭЭЛЕР.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Кежээкиниң мендизи.
21.05 «Санта-Барбара», т/с.
20.55 V.i.P.
22.15 Бистер кымнар бис?
22.55 Артистер дугайында ырының V делегей фестивалы.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.31—00.41 Телесадыг.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00, 14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.

* * *

14.15 Эртен «Бичии када».
14.30 Хөрээженнер дугайында. «Доктор Куин, хөрээжен-эмчи», 27-ги сериязы (АКШ).
15.30 Сезам кудумчу.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Ажык сеткил.
18.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.

«РОССИЯ» канал

18.20 Бешки чаа дугуй.
18.45 «Честек-катчыгаш», т/с.
19.20 Хоорайжыгаш.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.35 Дистанция 60.
21.35 «Ак-көк ыяш», 76-гы сериязы.
22.30 Сезам кудумчу.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүң маадыры.
00.05 «Оскар» шаңналы. «Эр болгаш хөрээжен», уран-чечен фильм (Франция).
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.40 Бичии када.
03.00 «Дүрген дуза», т/с. 20-ги сериязы — «Ынакшылдың түңнел чок күжениишкиннери» (АКШ).
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20 Дүне «бичии када».
05.00—06.00 Меломания: «Нил Янг».

Четверг

МАРТ 6

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. БИРГИ канал

06.00 «Эртенгиниң мендизи», телеканал.
09.00 МЕДЭЭЛЕР.
09.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
10.00 ТЫВА.
10.40 Аян-чоруктуң клуву.
11.35 [illegible]
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 «Частың он чеди шинчизи», 9-ку сериязы.
13.45 Каткы-хөг панорамазы.
14.15 «Культура болгаш эртем-билиг», 2-ги дамчыдылга.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Пресс-экспресс.
15.20 «Эрги Лондоннуң чажыттары», м/с.
15.45 «Часкы дамды», концерт.
16.10 Тип-тоник.
16.40 «Нико болгаш ооң өөрү».
17.10 Он алды харга чедир болгаш оон-даа өрү назылыгларга.
17.35 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
19.05 Агаар.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕРБИЛЕ УЖУРАЖЫЛГАЛАР ШАГЫ.
19.35 Джентльмен-шоу.
20.05 «Мээн өг-бүлем».
20.45 Тамчыктыг удуңар чаштар.
21.00 YE.
21.45 Е. Матвеевтиң «Салымхуу» деп фильми, 1-ги сериязы.
23.35 МЕДЭЭЛЕР.
23.55—00.05 Пресс-экспресс.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

7.00 Эртенги экспресс.
7.55 «ТИ-маркет».
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.35 «Честек-катчыгаш», т/с.
9.00 «Эргим редакция...»
9.25 Барааннарны — почта дамчыштыр.
9.35 Боду режиссер.
10.10 «Санта-Барбара», т/с.
11.00 Барааннарны — почта дамчыштыр.
11.05 Ажыл-ишчи Россия.
11.50 Барааннарны — почта дамчыштыр.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 Бажыңнарның артыы чарыы.
12.30 Ийи ангы көрүш.
12.55 Эксповестник.
13.00 Автограф.
13.05 Эр болгаш хөрээжен кижилер.
13.45 Репортер.
14.00 Төнчү чок аян-чорук.
14.25 Чүс чылдың бүдүүзүнде.
14.55 Эксповестник.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Шимчевес хөреңги садыы.
15.20 «Инженер Гаринниң хоозураашкыны», уран-чечен фильм, 3-кү сериязы.
16.30 Чажыт чугаалажыглар.
17.00 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.
17.40 Ургларга медээлер.

«ТЫВА» канал

17.50 Кадыннарга.
18.15 МЕДЭЭЛЕР.
18.25 «О...» программа.
18.45 Хөгжүмнүг байыр.
19.00 «Соңгулдалар-97». ТР-ниң Президентизинге кандидат А. К. Канзай.
19.10 Көдээде амыдырал.
19.35 МЕДЭЭЛЕР.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.27 Кежээкиниң мендизи.
21.10 «Санта-Барбара», т/с.
22.05 V.i.P.
22.20 Адам яблогу.
23.00 Блок-Нот.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.40—00.50 Телесадыг.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00, 14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.

* * *

14.15 Эртен «бичии када».
14.30 Хөрээженнер дугайында. «Доктор Куин, хөрээжен эмчи», 28-ки сериязы (АКШ).
15.30 Сезам кудумчу.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Ажык сеткил.

«РОССИЯ» канал

17.50 Лукоморье.
18.10 Бодуңну көрден.
18.20 «Честек-катчыгаш», т/с.
18.50 Чөптүг чоруктуң үези.
19.20 Боду режиссер.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.35 Дистанция 60.
21.35 «Ак-көк ыяш», 77-ги сериязы.
22.30 Сезам кудумчу.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүң маадыры.
00.05 «Солуй кеттингеннер, азы Хөрээжен кижи болуру берге-ле», уран-чечен фильм, (Италия).
01.40 Алло, Фима!
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.40 Бичии када.
03.00 «Дүрген дуза», т/с, 21-ги сериязы — «Суббота дүнү, он-на бештиң айы» (АКШ).
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20 Дүне «бичии када».
05.00—06.50 Улуг кижилерге. «Хову бөрүзү», уран-чечен фильм (Швейцария).

Пятница

МАРТ 7

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. БИРГИ канал

06.00 «Эртенгиниң мендизи», телеканал.
09.00 МЕДЭЭЛЕР.
09.15 «Судьба деп аттыг кыс», сериал.
10.00 «Мээн өг-бүлем».
10.40 Дегерези бажында барда.
11.25 Ойна-ла, гармонь.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.25 «Частың он чеди шинчизи», 10-гу сериязы.
13.25 «Могаттынчак кадын», м/ф.
13.45 Америка М. Таратутаның көргени-биле.
14.10 «Культура болгаш эртем-билиг», 3-кү дамчыдылга.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Пресс-экспресс.
15.20 «Эрги Лондоннуң чажыттары», м/с.
15.45 «Шахерезаданың чаа тоолдары...» 2-ги сериязы.
16.50 Рок-кичээл.
17.30 Илби-шиди: хуулгаазыннар.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 «Судьба деп аттыг кыс» сериал.
19.10 Агаар.
19.15 КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ.
19.45 Хуулгаазыннар шөлү.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 «Салым-хуу», 2-ги сериязы.
23.10—00.00 Көрүш.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

7.00 Эртенги экспресс.
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.30 Медицина дугайында үндүрүлге.
8.40 «Честек-катчыгаш», т/с.
9.05 «Эргим редакция...»
9.30 Барааннарны — почта дамчыштыр.
9.40 Л-клуб.
10.15 «Санта-Барбара», т/с.
11.05 Ажыл-ишчи Россия.
11.50 Палиха—14.
11.55 Автограф.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.15 «Ле Монти».
12.30 Бажыңнарның артыы чарыы.
12.45 Чөптүг чоруктуң үези.
13.10 Александр Калягин-биле суббота кежээзи.
14.05 «Ынакшыл», барымдаалыг фильм.
14.30 Алдыгы миннииишкин.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Шимчевес хөреңги садыы.
15.20 «Инженер Гаринниң хоозураашкыны», уран-чечен фильм, 4-кү сериязы.
16.30 Билирим, ынчалза-даа танывазым хөрээжен.
16.35 Чүүл-бүрү чугаалар өскүдер чылдактар.
17.05 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.

«ТЫВА» канал

17.45 «Бистиң адрезивис: Кызыл хоорай, телестудия...».
18.15 МЕДЭЭЛЕР.
18.25 Соңгулдалар дугайында медээлер.
18.35 Частың чечектерин силерге, эргим хөрээженнер.
19.25 АЗИЯ ТӨВҮ.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 Кежээкиниң мендизи.
21.15 «Санта-Барбара», т/с.
22.10 VIP.
22.25 «Марска четтим», уран-чечен фильм (Германия—Швейцария—АКШ).
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.35—01.14 Михаил Боярскийниң «Дүнеки көрүш».

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00,14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.

* * *

14.15 Бичии када.
14.30 Хөрээженнер дугайында. «Доктор Куин, хөрээжен-эмчи», 29-ку сериязы.
15.30 Сезам кудумчу.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Ажык сеткил.

«РОССИЯ» канал

17.45 Ургларга медээлер.
17.55 Лукоморье.
18.15 Бодуңну көрден.
18.25 «Честек-катчыгаш», т/с.
18.50 «Хуваажыр херек». Экология дугайында допчулал.
19.20 Л—клуб.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.35 Дистанция 60.
21.35 «Ак-көк ыяш», 78-ки сериязы.
22.30 Бут бөмбүүнүң клуву.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүң маадыры.
00.05 80 чылдарның кинозу. «Төрели», уран-чечен фильм.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.40 Бичии када.
03.00 «Дүрген дуза», т/с. 22-ги сериязы—«Көзерлээр бажыңчыгаш».
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20 Дүне «Бичии када».
04.45—06.10 «Чайгы дүне ынакшыжышкын», уран чечен фильм.

Суббота

МАРТ 8

БАЙЫРЛАЛ-БИЛЕ ЭРГИМ ХӨРЭЭЖЕННЕР!

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. БИРГИ канал

08.00 В. Федорова болгаш В. Графт «Ынакшыл дугайында» деп мелодрамада.
09.15 «Болек биле Лелектиң улуг аян-чоруу», м/с.
09.35 «Кайгамчыктыг чараш Василиса», м/ф.
10.00 МЕДЭЭЛЕР.
10.10 Лама сөзү.
10.30 Аазатпай болба.
11.00 Эртенги почта.
11.35 Смак.
12.00 А. Миронов «Дүвүрээзиннинг хүн, азы Фигаронуң кадайланыышкыны» деп фильм-шииде.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 «Союзмультфильм» көргүзер: «Адыр, мана!», «Дюймовочка», «Угбазы Аленушка биле дуңмазы Иванушка».
16.10 «Тайбың дугайында бодап-даа турдувус», уран-чечен фильм.
16.50 «Эртенги сылдыс» силерге байыр чедирер.
17.15 Төөгүнүң арыннары.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 Эстрада сылдыстарының концерти.
19.25 «Москва карак чаштарынга бүзүревес», 1-ги сериязы.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.40 «Москва карак чаштарынга бүзүревес», 2-ги сериязы.
23.15 Каткы-хөг панорамазы.
23.50—00.00 Пресс-экспресс.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.30 Лукоморье.
9.10 Дуглаглыг черлерге чиик атлетика талазы-биле делегей чемпионады.
10.10 Меморина.
10.35 «Андреналин» клуб.
10.50 Эртенгиниң мендизи-биле, чурт.
11.30 «Ханума», фильм-шии.
13.50 «Иван Семеновтуң амыдыралы болгаш качыгдалы», м/ф.
14.10 «Уимблдоннуң хоранакчызы», телесериал (Великобритания), 1-ги сериязы.
15.05 Пилигрим. Россияның Аян-чоруктар бюрозу.
15.35 Синдерелланың маскарады.
16.55 Эдита Пьеха-биле кежээ.
18.00 Делегей байдалының дугайында.
18.20 «Джунглиден келген Джек», м/ф.
19.30 «Орус езу-биле ынакшыыр», уран-чечен фильм.
21.00 «А» программа.
21.55 «Садко», м/ф.
22.15 «Лос-Анджелеске болган төөгү», уран-чечен фильм (АКШ).
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.35 Репортер.
00.55—02.30 «Ошкажыышкынның уржуу», уран-чечен фильм (Италия — Франция).

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

12.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.00 «Динк деп аттыг динозаржыгаш», мультсериал, 9-ку сериязы.
14.30 Мени бодадан (телеоюн).
15.00 «Тарзан», уран-чечен фильм, 17-ги сериязы.
15.45 «Бөрүжүгеш — көк кудурукчугаш», м/ф.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Хоккей. Россияның чемпионады. «Крылья Советов» — «Металлург» (Магнитогорск).
19.30 Панорама.
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
21.00 Орус альбом.
21.30 «Кижи — ээремчигей», мультсериал, 16-ты сериязы — «Гидромен».
22.00 «Ч» үе.
22.30 «Мен болгаш мээң ыдым».
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.30 «Каттырынчыг херектер, өг-бүле херектери», телесериал, 23-кү сериязы.
00.00 «Заречная кудумчуда час», уран-чечен фильм.
01.45 Ойнаар-кыстар.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 Намедни—62.
03.30 Дыштаныр хүннерде сериал. «Чевегден тывылган эрги пестер» ,8-ки сериязы.
04.00 Н. Фоменконуң суббота шоузу.
04.40 Үшкүзү.
05.10—06.30 Дүнеки канал. «Плейбой-шоу».

Воскресенье

МАРТ 9

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. БИРГИ канал

08.00 Т. Семина «Крепостник артист» деп музыкалыг фильмде.
09.45 Хуу библиотека.
10.00 МЕДЭЭЛЕР.
10.15 Орук демдеглелдери әвес үүлдер.
10.35 Эртенги сылдыс.
11.25 Н. Сазонова «Хөрээженнер» деп фильмде.
13.15 Та бүзүренер, та бүзүревенер.
13.40 «Ачы-буян сестралары» деп фильмниң баштайгы көргүзүү.
14.00 «Кустонуң командазының суг адаанга аян-чоруу». «Юкатанның удуп чыдар акулалары».
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 Третьяковкага дедир эгиткен». Бир чуруктуң төөгүзү.
15.45 «Симфонияның чажыттары», сериал.
16.10 Аян-чорукчулар клуву.
17.00 Мультфейерверк: «Кыскыд пантера», Вули болгаш ооң өөрүпүн ужуралдары».
17.45 Чүгле иелээ.
18.10 Ыры-97.
18.55 Агаар.
19.00 КВН-97.
21.00 YE.
21.55—00.00 «Эпта: сөөлгү танго», 4-ги сериязы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 «Фантагеро. Алдын Розаның кую», ургларга сериал, 3-кү сериязы.
8.45 Лотерея дугайында медээлер.
9.00 Дуглаглыг черлерге чиик атлетика талазы-биле делегей чемпионады.
10.05 Силерниң чагаалаларынар езугаар.
10.30 Дангырак.
10.55 Дөрбелчинде чүү-даа чок.
11.25 Уралдың байлактары.
11.30 Ном саңы.
11.55 «Россияда шулукчу — шулукчуден артык шулукчу».
12.25 Кабинет 21.
12.50 Чер кырында кижи.
13.20 Культура сады.
13.45 Оон өске, чүү-даа чок...
14.00 «Уимблдоннуң хоранакчызы», телесериал, 2-ги сериязы.
14.55 Людмила Рюмина ырлаар.
15.50 Шупту улус ынча дижир.
16.05 Марк Захаров «Чоннуң чогаадылгазы» деп программада.
17.00 «Тенекпей», «Аладдин», мультсериал.
18.20 Делегей байдалының дугайында.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
19.00 Орус караоке.
19.30 Телескоп.
20.10 Рек-тайм.
20.25 Рояльды долгандыр дувурээзин.
21.00 Көрүш.
21.55 Орус лото.
22.35 «Лолита + Саша азы куда дүүн болган».
00.05—01.46 «Ынакшыл, кудараашкынның демдээ», уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

12.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.00 Чаштарның чугаалары.
14.30 Мени бил даан» (телеоюн).
15.00 «Тарзан», уран-чечен фильм, 18-ки сериязы.
15.45 «Грибок-теремок», м/ф.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Ном садыы.
17.30 «Вирджиниа Вульфтан кым сестир боор», уран-чечен фильм (АКШ).
19.30 Тус-туста ойнаар.
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
21.00 Бистиң чаа клиновус. «Кеш», уран-чечен фильм.
22.30 Чиңгине орус айтырыг.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.30 «Каттырынчыг херектер, өг-бүле херектери», телесериал, 24-кү сериязы.
00.00 «Үптекчилер: Америкага болган төөгү», телесериал, 10-гу сериязы (АКШ).
01.00 Түннеддери.
02.10 «Оскар» шаннал. «Кызыл хептиг хөрээжен», уран-чечен фильм (АКШ).
04.00—10.00 «Салгал-96»: Хамаарышпас ТВ каналга дорт эфир.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязының коллективи.

Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. БАЗЫР (кол редакторнуң оралакчызы), М. К. КАЛЧАН (үлетүүр киллдизинин эргелекчизи), Т. П. ХЕРТЕК (ниитилел киллдизинин корреспондентизи), Е. О. СЕВЕКПИТ (корректор).

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер күлээн алыр чер — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92, оралакчылары —3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98; үлетүүр — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый —3-36-82; культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15; медээлер болгаш спорт — 3-34-57; очулга — 3-34-39; 3-34-93; чаңгыс — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейе барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия 3-41-16; чарлалдар киллизи — 3-34-39.

Агар саны: КБ «Тыва кредит» № 363406, корр. сч. 700161629, МФО 049304729, ИНН—1701008465.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлуждулгазының чагыдылгаанга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинде бүрүткеттинген.
Бүрүткеттирген дугаары — Т 00007.
Солунда парлаттынган материалдарның, авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саныары болгаш өске-даа фактылары, дынмадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Тираж 8387. Чагыг № 281.